

SOÓS ESZTER

Békés együttélés vagy erőszakos hódítás?

*Adatok a kontinuitás kérdéséhez a hun korban
az északkelet-kárpát-medencei települések alapján*

Peaceful Coexistence or Violent Conquest?

*Data on the Question of Settlement Continuity in the North-eastern Part
of the Carpathian Basin in the Hun Age.*

The northeast part of the Carpathian Basin was densely populated in the late Roman Age. Most of the everyday utensils have been manufactured locally in the settlements, while certain types of the artefacts were purchased from regional markets. In addition to the regional trade and exchange networks, long-distance connections can be traced on the basis of Roman and Barbarian imported items.

Radical changes began in the second half of 4th century AD which rearranged the former cultural and economic conditions throughout the Carpathian Basin. The dense settlement network declined, most settlements from late Roman Age date to the turn of the 4th–5th or the beginning of the 5th century AD. In this period new technological and typological characteristics appeared among the settlement finds, most of which show connections with the Sântana de Mureş-Chernjakhov culture. Continuity can be observed in some areas, however, in these regions the new cultural influences brought forth the formation of a specific material culture. However, newcomers had also settled in the Upper Tisza Region: so far, the so-called Post-Chernjakhov horizon can primarily be identified in Hungary based on cemeteries.

A new social and economic system was formed in the 5th century AD that differed from the social structure of the previous late Roman Age. Small grave groups or lonely burials were spread all over the Carpathian Basin as remains of a new social system. The settlements belonging to the ‘classical’ Hunnic period graves are mostly unknown. The

main reason behind the problem is that the dating of the settlement finds, consisting of pottery, iron and bone tools, is not compatible with the relative chronology of the Hunnic period worked out based on grave goods. The research of the representative burials and the remains of everyday life were separated in this period.

A Közép-Duna vidék régészeti leletanyagában a Kr. u. 4. század második felétől figyelhetők meg azok a változások, melyek a hun kor „nemzetközi” divatjelenségeinek kialakulását eredményezték. A szóban forgó folyamatokat a kutatás elsősorban a sírmaradványok alapján körvonalazta, a települések, a mindennapi élet helyszínein történt változások kevésbé ismertek.¹ Különösen igaz ez a hun korban kiemelt szereppel bíró Felső-Tisza vidékre.

A terület a római késő császárkorban több kulturális zónára oszlott. A Tisza vonaláig szarmata megtelepedés azonosítható.² A Kr. u. 2. századtól a mai Kelet-Szlovákia, Kárpátalja, Északnyugat-Erdély és Magyarország hegy- és dombvidéki folyóvölgyeiben az általában vandálokkal azonosított Przeworsk-kultúrkör lelőhelyei találhatóak.³ A Przeworsk települések délkeleti határa a daciai limes volt,⁴ a provincia feladása után teret foglaló Marosszentanna-kultúra kiterjedése nem érte el a Przeworsk területeket.⁵ Az Északi-középhegység Sajótól nyugatra eső részéről előkerült régészeti leletanyag pedig a kvád településekkel mutat rokonságot.⁶

A Kárpát-medencei Barbaricum településhálózata a markomann háborúkat követő gazdasági konjunktúrában alakult ki, és fejlődött töretlenül a római császárkor végéig. A szarmata és a germán területeken is sűrűn elhelyezkedő települések leletanyaga stabil kereskedelmi- és cserehálózatról tanúskodik. A használati tárgyak egy részét helyben készítették. Specializált, regionális műhelyközpontokból került beszerzésre a mindennapi tárgyak másik része,⁷ a távolsági kapcsolatok bizonyítékai a Római Birodalom területéről⁸ és az Észak-Európából származó luxustárgyak.⁹

A Kr. u. 4. század utolsó harmadától a leletanyagban felbukkanó, új elemeket a kutatás korábban a Csernyahov-Marosszentanna-kultúra közvetlen hatásával, ké-

1 Tejral 1988; Tejral 1992; Tejral 1999; Kazanski 2012.

2 Masek 2012. 257-261.

3 Soós 2016. Fig.1.

4 Gindele 2010. Karte 2-3.

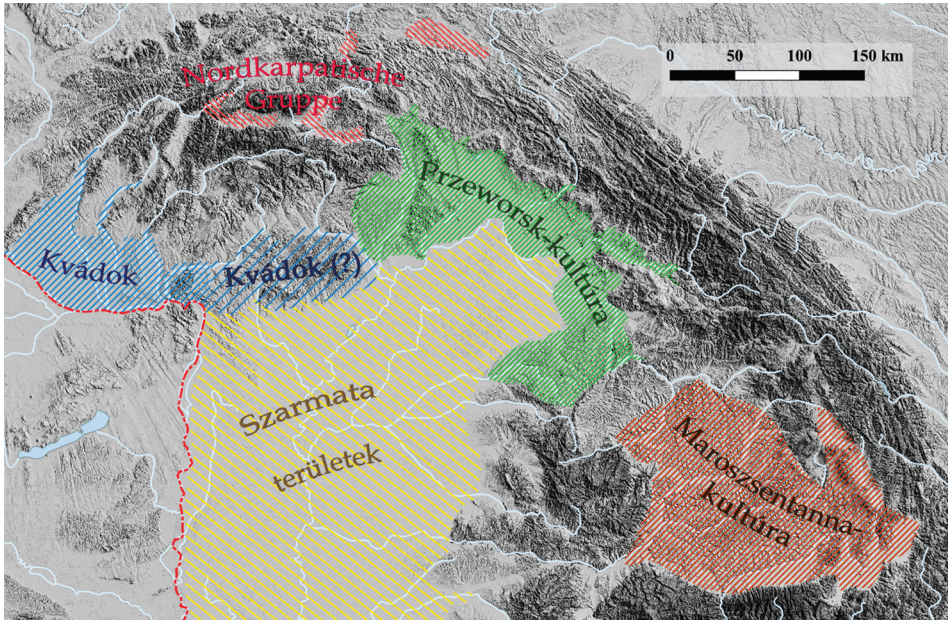
5 Körösfői et al. 2010.

6 Soós – Tankó 2018.

7 A legjobb példa a gyorskorongolt kerámia (Istvánovits et al. 2011; Soós 2016. 457-458. Fig. 5.)

8 Gabler – Vaday 1992; Kuzmová 2014.

9 Carnap-Bornheim 2001; Istvánovits – Kulcsár 2003. 232-238.

1. kép. A Kárpát-medence északkeleti részének kulturális képe a Kr. u. 4. században

sőbb egy általános, keleti divat elterjedésével hozta összefüggésbe. A folyamat számos ponton még ma sem tisztázott, de valószínűleg számolhatunk a korszak történeti eseményei hatására történő népmozgásokkal és széles körben hatást gyakorló divatjelenségekkel is.¹⁰

Mindezzel párhuzamosan a településhálózat és a gazdasági rendszer is átalakult. A folyamat eltérő módon érintette a szarmata és a germán településterületet, a Dél-Alföldön régóta ismert településkonzentrálódással¹¹ szemben a Kárpát-medence északi, északkeleti részén a folyamatok regionálisan eltérő módon zajlottak. Egyes területeken kontinuitás figyelhető meg, mely regionális csoportok kialakulásához vezetett.¹² Emellett több területen azonosíthatók újonnan beköltöző csoportok, mint a Kárpátok északi részén az Észak-kárpáti csoport (*Nordkarpatische Gruppe*) vagy a Tisza mentén az eddig temetkezések alapján körvonalazott, ún. Tiszadob-kör.

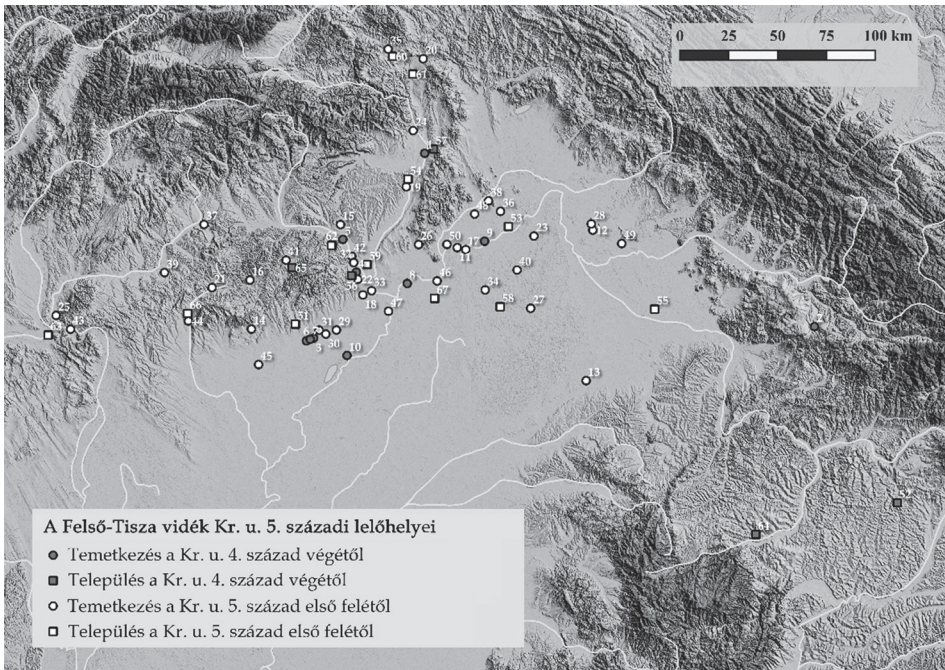
A Kr. u. 5. századra, a klasszikus hun kor időszakára Kárpát-medence szerete a késő császárkori szerkezettől eltérő társadalmi-gazdasági struktúra alakult ki.

¹⁰ Tejral 1999; Tejral 2000. 5-6.

¹¹ Vaday 1994; Istvánovits – Kulcsár 2017. 381-384.

¹² Ün. Post-Przeworsk települések (Pieta 1999. 185.).

A kutatásban már régóta magányos sírokként vagy kiscsaládi temetőkként¹³ ismert temetkezések egy új típusú társadalmi rendszer maradványai. A temetkezésekhez tartozó, a késő császárkoriakhoz képest sokkal inkább önállósra berendezkedő települések azonban kevésbé ismertek. A főként kerámiából és eszközökből álló telepényanyagok keltezése nem hozható szinkronba a hun kor síregyütteseken alapuló, relatív időrendjével, ezért a korszakban a reprezentatív temetkezéseknek és a mindennapi élet nyomainak kutatása elvált egymástól. Az ismert sír- és telepmaradványok térképre vetítve jól tükrözik ezt az aránytalanságot.

2. kép. A Felső-Tisza vidék 5. századi sír- és településmaradványai (Függelék)

A települések anyagi kultúrájának átalakulása a kora hun korban

Szarmata területek

A szarmata anyagi kultúrában a késő császárkor és a hun kor között nem figyelhető meg diszkontinuitás. A változásokat a településeken bizonyos új formák és díszítés-módok jelzik.

¹³ Kiss 1996. 87-90.; Tejral 1999a. 255-274.

Korábban a magyar régészeti kutatás a késő szarmata leletanyagban felbukkanó új típusokat, mint az S-profilú tálak¹⁴ és Murga-típusú korsók,¹⁵ közvetlenül betelepülő, gót/germán csoportokkal hozta összefüggésbe.¹⁶

Az újabb kutatás inkább összetett hatásmechanizmussal számol. Feltűnnek a településeken biztosan csernyahovi import darabok, mint például a Rákóczifalva-Bagi földek lelőhelyről ismert háromfülű csernyahovi edény.¹⁷ Széles körben elterjedtek viszont technológiai és formai újítások, mint például sárkányos tálak vagy öves edények,¹⁸ vagy az ún. fekete kerámia.¹⁹ A besimitott díszítésmód és az új divathullámhoz tartozó, fényezett, fekete edényfelületek legtöbbször hagyományos szarmata formákon jelentkeznek.²⁰ Számos késő szarmata lelőhelyen az új tárgytípusok feltűnése mellett az anyagi kultúra nem mutat domináns átalakulást, a késő császárkorban jellemző, széles körben elterjedt edényformák továbbra is használatban maradtak.²¹ A szarmata kerámiaművesség alapvetően konzervatív jellege miatt számos település a Kr. u. 2–3. és 5. század között nem keltezhető pontosabban. Gyakran csupán egy-egy jellemző lelet utal a hun kori továbbélésre, melyek hiányában a lelőhelyet császárkorra lehetne keltezni. Jó példa a jelenségre a Nyíregyháza-Oros lelőhelyről ismertetett, aranyozott ezüst, hun kori nyeregveret, melynek környezetében csak a szarmata anyagi kultúrára végig jellemző, szürke korongolt edénytöredékek kerültek elő.²²

A késői szarmata települések nagy része publikálatlan vagy előzetes közlésből ismert. A hun korrallal kapcsolatba hozható változások a Kr. u. 4. század utolsó negyedétől és a 4–5. század fordulójától keltezhetőek, a hun kori szarmata továbbélés felső időhatára azonban tisztázatlan,²³ különösen a Felső-Tisza vidéken. A szarmata településhálózat szintén átalakult: a Kr. u. 5. századra központi területté váló Dél-Alföldön erőteljes település-koncentráció figyelhető meg,²⁴ míg a Felső-Tisza vidéken eddigi adataink alapján nem tekinthető egységesnek a települések fejlődése.

A jelenségek szerkezetében is megfigyelhetők változások, mint az épületeken belül épített kemencék, tüzelőhelyek. A Pişcolt-lutárie-i, tiszavasvári és a tiszAESzlári hun kori szarmata településeken az épületekhez kapcsolódó agyagból tapasztott ke-

¹⁴ Párducz 1959. 358–359. Typ. 10., Abb. 26., Abb. 3., 28–29., 31., Typ. 4. Abb. 2., 4.

¹⁵ Vaday 1994.

¹⁶ Párducz 1959. 341–342.; összefoglalóan lásd: Masek 2011. 249–252.

¹⁷ Masek 2013. 242.

¹⁸ Vaday 1982; Vaday 1985. 25., 29.

¹⁹ Masek 2011. 263–266.

²⁰ Masek 2013. 242.

²¹ Gindele 2010. 94–95. Abb. 54–55.; Gindele 2011. 218.

²² Istvánovits – Kulcsár 2014.

²³ Masek 2012; Masek 2013; Bocsi 2016.

²⁴ Vaday 1985. 33; Vörös 1987. 133; Vaday 1994. 105.

mencék kerültek elő,²⁵ melyek idegenek a helyi tradíciótól, a dél-alföldi, nagy kiterjedésű, hun kori szarmata településeken is ismeretlenek.²⁶

A Kr. u. 4. század végétől számolhatunk szarmata területen újonnan megjelenő csoportokkal is, mint a Tiszadob-kör.²⁷ Kérdéses még, hogy a temetkezések karakterisztikus leletanyagához pontosan milyen leletanyagú települések kapcsolhatók. Istvánovits Eszter a tiszavasvári telepet a horizonthoz kötötte.²⁸

A szarmata területek északi részéről egyre több, „klasszikus” hun kori sír ismert.²⁹ A hozzájuk tartozó telepek feltehetően hasonló jellegűek, mint az Andornaktálya-Kis-rét dűlőn feltárt tanya; a szemcsés fazekai, finom, besímított díszű, bikónikus edényei és murgai korsói mellett számos késői provinciális import töredék található, mely az 5. század középső harmadára keltezi a telepet.³⁰ Fontos új eredményeket fog hozni a Nyíregyháza és Nagykálló határában feltárt, 5. század közepére és második felére keltezhető, germánként meghatározott temető- és teleprészletek feldolgozása, és egymáshoz való viszonyuk tisztázása.³¹

Przeworsk területek

A Kárpát-medencei Przeworsk kultúra településeinek fejlődése eltérő irányt vett a késő császárkorban az Eperjes-Tokaji hegységtől keletre és nyugatra. Az észak felé nyitott Hernád-völgy és az erdélyi Szamos-vidék eltérő irányú kapcsolatai a kora hun korban is megfigyelhetők.

Az Eperjes-Tokaji-hegységtől délkeletre a császárkori települések száma a Kr. u. 4. század végén drasztikusan visszaesett.³² Kevés település érte meg bizonyíthatóan a késő császárkor végét, mint Csengersima-Peta,³³ a legtöbb lelőhely, mint Culciu Mare/Nagykolcs-Zöldmező,³⁴ Bocşa/Boksánbánya-La pietriş,³⁵ Sarasău/Szarva-

²⁵ Kovalovszki 1980. 18–20., 9–11. Rajz; Istvánovits 1999. 174–175. Fig. 2–3; Gindele 2010. 94–95. Abb. 54.

²⁶ Pintye et al. 2004. 217.; Szalontai – Tóth 2000. 61–62.

²⁷ Istvánovits 1993. 76., 100–103.; Istvánovits – Kulcsár 2017. 385–387.

²⁸ Istvánovits 1999. 182.

²⁹ Pl. Nyíregyháza-Oros, Úr-Csere (Marta et al. 2004); Nyíregyháza-Rozsrétszőlő (Pintye 2014); Nagyálló-Ipari park (Istvánovits – Kulcsár 2017. 325–326., Fig. 269); Tiszavasvári-Dancs tehenészet (Körös-fői 2016a. 150).

³⁰ Bálint et al. 2019.

³¹ Nyíregyháza-Csorda Páskum I-II és Nyíregyháza-Harangod (Markó 2012; Pintye 2016; Rác 2016. 303).

³² Gindele 2010. 145; Stanciu 2008. Fig. 1–2.

³³ Gindele 2011. 217.

³⁴ Stanciu 1995; Matei – Stanciu 2000. Nr. 55., 43–44. Pl. 25–28; Stanciu 2008.

³⁵ Matei – Stanciu 2000. 34–36. Nr. 23; Stanciu 2008.

szó-Zăpodie³⁶ előzetes közlésből ismert. A továbbélő erdélyi és partiumi lelőhelyek leletanyagában „post-Chernjahov” elemek, félkörös fogójú agancsfésűk, aláhajtott lábú fibulák, nagyméretű, bikónikus, besimított díszű tálak jelentkeznek.³⁷ Az edénykészlet ezeken a településeken szerves folytatása a korábbi hagyományoknak, mind a technológia, mind a formavilág tekintetében. A változást részben technológiai újítások, részben szintén új tárgytypusok jelzik. A legjobban publikált ilyen korú lelőhelyek Culciu Mare/Nagykolcs-Boghilaz,³⁸ és a szatmári síkon található Apa/Apa-Moșia Brazilor, melyek leletanyagában a késő császárkorra jellemző, egyszerű besimított vonalakkal díszített, félgömbös és meredeken megtört falú tálakat nagyméretű, félgömbös, vállon rácsmintával díszített tálak váltották fel, miközben a kerámia leletanyag többsége szerves folytatása a császárkori hagyománynak. Az említett továbbélő lelőhelyeket általában csak 4–5. század fordulójára keltezhető tárgytypusok jelölik.

Przeworsk területen is előkerültek újonnan létesített lelőhelyek. A különbséget az jelenti, hogy míg a magyarországi lelőhelyek kutatása elsősorban temetkezésekre támaszkodott, Erdély és a Partium területéről inkább településeket ismerünk. Vizsgálatukat megnehezíti, hogy értelmezésük – az egyes kutatóktól függően – a császárkori³⁹ vagy esetenként a dák azonosítást⁴⁰ helyezte előtérbe.

Az egyik legjobban publikált és elemzett település a 4–5. század fordulójára – 5. század első felére keltezhető Lazuri/Lázári-Râtul lui Bela lelőhely. Az előkerült, nagyméretű, széles, vékony peremű tálak mellett a nyomott testű, bikónikus edények már a 6. századi tálformák irányába mutatnak. A korszak facettált felülete alapján a publikáló nem csak csernyahovi kapcsolatokat, hanem Dél-Lengyelország felől érkező impulzust is kiemelt.⁴¹

Az új lelőhelyek többsége a Marosszentanna-kultúra területének északnyugati zónájából ismert.⁴² Suceag/Szucság-Oradba település a C3–D2 időszakokra keltezhető, nem messze található a kultúra egyik legkésőbbi, Pălatca/palatkai temetőjétől.⁴³ Az aláhajtott lábú fibulák kései variánsai, és az egyik végén elkeskenyedő vascsiholó alapján a publikáló a lengyelországi, post-Przeworsk kapcsolatokat hangsúlyozta.⁴⁴ A kerámia leletanyag, mely besimítással díszített vékonyfalú, murgai korszokból,

³⁶ Stanciu 2008.

³⁷ Stanciu 2008. Pl. 1–3.; Gindele 2010. 64–66. Abb. 36.

³⁸ Gindele 2010. 76–85. Abb. 44–49.

³⁹ Gindele 2010. 64–66., 142.

⁴⁰ Protase 2008.

⁴¹ Gindele 2010. 142., 159. Abb. 16–17., Abb. 19–20. Abb. 25., 6., 8.

⁴² Oradea-Salca, Mișca, Suplacul de Barcău (Opreanu 2011. 197.).

⁴³ Opreanu 2013. 56–57.

⁴⁴ Opreanu 2005.

tálakból, finom fazekakból áll, közeli rokonságot mutat a pannoniai, késő római lelőhelyek kerámianyagával.⁴⁵ A D2 időszakot a facettált díszítés jelöli.⁴⁶

Számos, a korszak szempontjából fontos település csak rövid előzetes közlések-ből ismert. Archiud/Mezőrked-Hänsuri többkorszakos lelőhelyet szintén tervásatással kutatták az 1960-as évek óta. A kora népvándorlás kori teleprészhez 6 felszínre épített és két cölöplyuk nélküli, földbe mélyített épület tartozott. A lakóövezet feletti dombon további 158 gödör került elő, ezekből 18-ba emberi maradványok, 13 esetben pedig teljes kutyavázak voltak fektetve.⁴⁷ A dákoromán horizonttal kapcsolatba hozott lelőhelyet az aláhajtott lábú és a lemezes bronzfibulák, a kónikus üvegpohár-töredék és a nagyrészt szemcsés, kisebb részben finom gyorskorongolt kerámi leletanyag a 4–5. század fordulójára – 5. század első felére keltezi, a facettált korszótöredék alapján a D2 horizontot is megérhette.⁴⁸

A szórvány vagy publikálatlan anyagok közül Ţaga/Cege-Hrube lelőhely egy Constans kisbronz és egy kétsoros csontfésű alapján szintén ide sorolható.⁴⁹ Bol-da/Alsóboldád-La Spini lelőhelyen csak egy edényégető kemence került feltárássra, környezetével való kapcsolata így nem tisztázható. A C3/D1 idősakra a fazekak korongról levágott alja mutat.⁵⁰ Medieşu Aurit/Aranyosmeggyes-La Oşanu lelőhelyen Sever Dumitraşcu végzett kis felületű kutatást, egy épület és 3 kemence került elő.⁵¹

Az Eperjes-Tokaji hegységtől nyugatra fekvő Przeworsk területen részben hasonló folyamatok zajlottak le, de a térség a Kárpátok északi hágóinak közelsége miatt szorosabb kapcsolatban volt a késői Przeworsk lelőhelyekkel.

A Hernád völgyében szintén számos császárkori lelőhely megélte az 5. századot,⁵² fejlődésükben, kerámiaművességükben és az anyag összetételében éles törés szintén nem figyelhető meg. A települések legkésőbbi fázisában jelentkeznek C3/D1 periódusra jellemző tárgytypusok, miközben az edénykészlet nagy része késő császárkori hagyományt képvisel. Magyarország területén az egyik legnagyobb feltárt telep, Garadna-Kovács tanya egy kúpos testű üvegpohár és kétsoros csontfésű alap-

⁴⁵ Opreanu – Cociş 2002; Opreanu 2013.

⁴⁶ Opreanu 2013. Pl. II/1.

⁴⁷ Gaiu 1999. 277.; Körösfői 2016. 117., 182–183. T.

⁴⁸ Körösfői 2016. 117.

⁴⁹ Körösfői 2016. 53. 15. T.

⁵⁰ Matei – Stanciu 2000. 36–37. Nr. 26. Pl. 44–58.; Gindele 2010. 107.

⁵¹ Dumitraşcu 1997. 527. Pl. V. A pontos lelőhelyet nem lehetett azonosítani, a leletek pedig elkallódtak (Gindele Robert szíves szóbeli közlése).

⁵² A korábbi szakirodalomban megfigyelhető, hogy csupán a besimitott díszítés megléte alapján vitték fel a telepanyagok keltezését az 5. század elejéig (Garadna-Kastély zug: Salamon – Török 1960; Ždaňa/Hernádsadány–Duboxa: Lamiová-Schmiedlová – Olexa 2003). A vízszintes hullámvonalas és ritkán hálómintás besimitás azonban már a Kr. u. 3. századtól megtalálható, ahogy a gyorskorongolt edények magas aránya is.

ján biztosan megérte az időszakot.⁵³ A szlovákiai Nižná Myšľa/Alsómislye-Alamenev település használatának kezdete a kézzel formált, plasztikus díszű fazekak, hombárok terra sigillata töredékek és gyorskorongolt tálak alapján a Kr. u. 3. századtól indítható. A késői horizontot jelzi a besimított díszítés megjelenése, kétsoros fésű és számos C3 periódusra tehető, vésett díszű, aláhajtott lábú fibula.⁵⁴ Hasonló lehetett a helyzet a Trstené pri Hornáde/abaújnádasdi telep esetében is, bár ott a profilált oldalú edények csak rétegből ismertek.⁵⁵

Az említett lelőhelyek a Hernád középső folyásánál helyezkednek el. A Kaszai-medencétől északra viszont a továbbélő települések fejlődése egyedi irányt vett, a kialakuló kört a dominánsabban jelentkező északi és Dobrodzień hatás miatt az ún. „*post-Przeworsk*” horizont⁵⁶ elnevezéssel illetik.

Az eperjesi településen a Przeworsk megtelepedés a Kr. u. 2. századtól folyamatosan nyomon követhető az 5. századig. A késői jelenségekben magasabb arányban volt meg a korongolt, elsősorban durva kerámia, ezek mellett, részben szórványként előkerült csernyahov-típusú csontfésű, háromfülű, bepecsételt bikónikus tál, és késői kéttagú, aláhajtott lábú bronzfibulák jelzik a 4-5. század fordulójára tehető horizontot.⁵⁷ Hasonló képet mutat az Ostrovany/osztropataki település is, a kerámiaanyagban megjelenő korszakos jellegzetesség az edények nagyobb mérete, a besimítés valamint az erős, vízszintes bordázás, ami a többi, Kelet-szlovákiai lelőhelyen is megfigyelhető. Egyedi viszont a meredek, vízszintes árokkal kialakított perem, speciális a perem hirtelen elvékonyodása és a talpgyűrű éles kialakítása,⁵⁸ ami máshonnan eddig nem adatolt. A csernyahov-típusú csontfésű és a facettált korsótöredék alapján a teleprészt az 5. század első felére keltezték a publikálók, kiemelve, hogy az anyagi kultúrában megfigyelhető változások már a 4. század végétől jelentkeznek.⁵⁹

A fent bemutatott lelőhelyek anyagában olyan jegyek tűnnek fel, ami a Kárpátok északi részével mutat szorosabb rokonságot, de a délkeleti, csernyahovi kapcsolatok is intenzívek voltak. Jól mutatják ezt a biztosan keleti importdarabok: egy Eperjesen

⁵³ Soós 2016. Fig. 5.

⁵⁴ Béreš et al. 1991. Obr. 3-4., 6., 11. Tab. II., 1. Tab. III., 7., Tab. VIII., 3., Tab. IX.; Pieta 1999. 185. Abb. 13.

⁵⁵ Jurečko 1983. Obr. 14.

⁵⁶ Budinský-Krička 1963. 42. Abb. 22., Taf. XI., 6., Taf. XV., 6.; Béreš et al. 1991. Obr. 3-4., 6., 11., Tab. II., 1.; Lamiová-Schmiedlová - Tomášová 1999. 127.; Pieta 1999. 185. Pieta a Nižná Myšľa/Alsómislye-alamenevi lelőhelyet is a „*post-Przeworsk*” körbe sorolja, azonban az ott előkerült leletanyag összetétele eltér azoktól: a vastag falú, élesen bordázott korongolt edények egyáltalán nem jelennek meg. Valószínűbb ezért, hogy a lelőhely csak megéri a kései időszakot és a 4-5. század fordulóján kerül feladásra.

⁵⁷ Budinský-Krička 1963. 42. Abb. 21., Taf. XI., 6., Taf. XV., 6.

⁵⁸ Lamiová-Schmiedlová - Tomášová 1999. Tab. I., 4-5., Tab. IV., 2-5., Tab. X., 18., 21.

⁵⁹ Lamiová-Schmiedlová - Tomášová 1999. 127-128.; Lamiová-Schmiedlová et al. 2017. 37-38., Tab. XXXI., 1., Tab. XXXII. 9., Tab. LV., 7-8.

előkerült, 3 fülű, bikónikus tál,⁶⁰ és főként az osztroványi, Fekete-tengeri halszószos amphora töredéke is.⁶¹

A magyarországi Przeworsk területen szintén számolhatunk újonnan beköltöző csoportok hagyatékával. A Tiszadob-szigeti temető sírjaihoz hasonló összetételű, 4-5. század fordulójára – 5. század első felére keltezhető síregyütteseket lehetett azonosítani Miskolc-Szirma-Fáskert lelőhelyről.⁶² Közöletlen, de erőteljes csenyahovi kapcsolatot mutat egy Sajószentpéter mellett feltárt, 22 síros, egy nagyméretű lemezfibula alapján D2 időszakot is megért, újonnan feltárt temetőrészlet.⁶³

Az egykori Przeworsk területről is egyre több olyan település ismert, melynek nincs császárkori előzménye. A részletesen publikált, 5. század első felére és középső harmadára keltezhető Onga-Teknő lapos⁶⁴ és Hernádvécse-Nagy rét⁶⁵ települések mellett Sajószentpéter-Vasúti órház lelőhelyen egy tucat földbe mélyített épületből és tárolóvermekből álló, egy Léva-Perse fibula töredéke és egy Snartemo-típusú üvegpohár alapján D2–D3 periódusra keltezhető teleprészlet került elő. A kerámia leletanyag csaknem kizárólag szemcsés és finom korongolt fazekakból, tálakból, és murgai korszókból áll.⁶⁶ Miskolc-ALDI 2 lelőhelyen két, első kemencével ellátott, földbe mélyített épület került feltárássra. A nagy mennyiségű, szemcsés korongolt kerámia mellett számos vaseszköz és késő római érem adatolt.⁶⁷ A Bodrog völgyében valószínűleg szintén számolhatunk a késő császárkort követő megtelepedéssel. Cigánd-Diósd I. lelőhelyen egy erősen erodált település nyomai kerültek elő, a jelenségekhez kevésbé köthető leletanyag közt féldrágakő gyöngy, érmek és egy Bratei-típusú fibula lett jelölve. Az előzetesen a császárkorra helyezett lelőhely ez alapján a 4. század vége – 5. század első fele közt lehetett lakott.⁶⁸ Az 5. század középső harmadára keltezhető Streda nad Bodrogom/Bodrogszerdahely lelőhelyről ismertetett, korábban szarmata telepnymnak meghatározott leletegyüttes még későbbi jelenlétéről tanúskodik.⁶⁹

⁶⁰ Budinský-Krička 1963. Tab. XV., 6.

⁶¹ Lamiová-Schmiedlová – Tomášová 1999. 129–130., Obr. 27.; Lamiová-Schmiedlová et al. 2017. Tab. XXXIII., 2.

⁶² Soós 2018.

⁶³ Rác 2016. 303. 15. jz.

⁶⁴ Soós 2014.

⁶⁵ Soós et al. 2017.

⁶⁶ Tóth 2013. 128., V. t. 14., VIII. t. 1., X. t. 7., 9., XII. t. 1., XVI. T. 3., XXXI. T. 6.

⁶⁷ Csengeri 2011.

⁶⁸ Kisjuhász 2010; Tejral 2015. 297–307.

⁶⁹ Polla 1969; Pieta 1987. 411., IX., 12.

Észak-kárpáti csoport

A szlovákiai hegyvidéken, az egykori Púchov-kultúra területén a Kr. u. 4. század második felétől új egység, az ún. Észak-kárpáti csoport körvonalazható. A megnevezés egy rövid idejű, a területen újonnan megtelepedő horizontot jelöl, mely a C3 időszaktól keltezhető, és nem sokkal Kr. u. 400 után feladták lelőhelyeiket, az eddigi adatok alapján szintén valamilyen erőszakos cselekmény hatására.⁷⁰ A korábban nem hasznosított, hegyvidéki területeken található lelőhelyek valószínűleg egy krízis hatására történt összeköltözésnek a nyomai. A magasabb térszínre való költözés Przeworsk területen, a Beszkidek régiójában,⁷¹ és délnyugati, kvád területeken is megfigyelhető.⁷²

A megtelepedést a C3 időszak jellegzetes típusai mutatják: késői aláhajtott lábú bronzfibulák, hosszú tütartójú vas ívfibulák, Csernyahov-típusú fésűk, melyek alapvetően a lengyelországi Dobrodzień csoport lelőhelyeire is jellemzőek.⁷³ Az eddig kutatott felületek nagysága és a gyakran roncsolt stratigráfiai viszonyok miatt településeik szerkezetéről nem sokat tudunk. A legsűrűbb megtelepedés a Szepességben lehetett.⁷⁴ A csoport sajátos kerámiaanyagára a korszak más területeitől eltérően a kézzel formált áru magas aránya, a durva korongolástechnika és a gyakori bekarcolt díszítés jellemző. Sajátos, szintén a legkésőbbi Przeworsk horizonttal összefüggő jelenség a tárolóedények bepecsételt díszítése is.⁷⁵ A helyi igényeket kielégítő kerámiagyártásra utalnak a Poprad mentén előkerült edénygetű kemencék,⁷⁶ és szinte minden településen került elő fémfeldolgozás nyoma.⁷⁷ Új megvilágításba helyezi a szegényes kerámiaanyaga és kistárgyak alapján körvonalazott csoport hatalmi helyzetét a Poprad-Matejovce lelőhelyen előkerült, Kr. u. 4. század utolsó harmadára keltezhető fejedelmi sír.⁷⁸ Az Észak-kárpáti csoport területéről temetkezés ugyanis a felszíni maradványokból ismert rajbroti lelőhelyen kívül, melyet a Kárpátokba költöző, kései Przeworsk csoportokhoz kötöttek, eddig nem volt ismert.⁷⁹

⁷⁰ Pieta 1999. 182.; Madyda-Legutko – Tunia 2008. 231., 245–246.

⁷¹ Madyda-Legutko 2000. 226–227. Abb. 4. Abb. 6. „*Carpathian Group of the Przeworsk culture*” (Madyda-Legutko–Tunia 2008. 246.)

⁷² Tejral 1999. 238–243.; Pieta 1999. 182.

⁷³ Szydłowski 1977; Pieta 1999. Abb. 11.

⁷⁴ Pieta 1991. 377–378.

⁷⁵ Madyda-Legutko – Tunia 2008. 231–232. Fig. 2., Fig. 3.

⁷⁶ Kežmarok-Vrbové (Giertlová-Kučerová – Soják 2005. Fig. 5).

⁷⁷ Pieta 1987. 388.

⁷⁸ Pieta – Roth 2007.

⁷⁹ Biborski – Zagórska-Telega 2008.

Elsőként Carol Pieta használta a *Nordkarpatische Gruppe* elnevezést.⁸⁰ Ő a szélességi területeken kívül a Kárpát-medencei Przeworsk kultúra északi zónájában feltárt települések egy részét, mint Prešov és Ostrovany is a körhöz sorolta, melyek korábban Prešov-csoportként kerültek be a szakirodalomba.⁸¹ Az Észak-kárpáti csoport kelet-szlovákiai elterjedését nem határozta meg pontosan, az említett lelőhelyek esetében inkább erős keleti hatásokat hangsúlyozott.⁸² A Hernád- és Torysa-völgyi lelőhelyek publikálói viszont inkább a korábbi császárkori Przeworsk kultúrával való kapcsolatokat hangsúlyozták, folyamatosnak tartva a megtelepedést a településeken.⁸³ Prešov környékén ritkábban, de szintén megjelennek a bepecsételt tárolóedények,⁸⁴ ám a kézzel formált áru magas aránya kevésbé jellemző. A finom, gyorskorongolt kerámia formái, a gyakori éles bordázás viszont szorosabb kapcsolatot mutat a Kárpátok északi oldalával, például a jakuszowiczei telep késői fázisának anyagával.⁸⁵

Kvád területek

Nyugat-Szlovákia területén a Felső-Tisza vidéktől eltérő hatások érvényesültek, főként földrajzi helyzetük és a provinciális területekkel való közvetlen szomszédság miatt. Pannoniától északra a császárkor végét hagyományosan a magányos és kis sírcsoportos csontvázas temetkezések megjelenéséhez kötik.⁸⁶

A kvád településhálózat Kr. u. 4. század második fele és az 5. század első fele közti átalakulása szintén erőteljes demográfiai visszaesésről tanúskodik, melyet a kvádok Kr. u. 406-ban adatolt történeti elvándorlásával kapcsol össze a kutatás.⁸⁷ A késő császárkor utolsó fázisát jelző C3 periódus jelenti a legtöbb intenzíven lakott kvád település végét. A késői lelőhelyek leletanyagában a gyakran vésett díszű, szögletes, aláhajtott lábú fibulák, félkörös és háromszög fogójú agancsfésűk, Kr. u. 4. századi érme mellett kimondottan magas számú római import: argonni és észak-afrikai sigillaták, mázas dörzstálak, *Ringschüsseln* kései formái tűnnek fel.⁸⁸ A tárgyspektrum azonban nem mindenhol figyelhető meg. A Branč/Berencs-hely-

⁸⁰ Pieta 1991. 376.

⁸¹ Pieta 1987. 388.; Pieta 1999. 181. Abb. 9.

⁸² Pieta 1987. 391.

⁸³ Lamiová-Schmiedlová 1969. 478.; Budinský-Krička 1963. 36-37.

⁸⁴ Budinský-Krička 1963. Tab. XIV., 7.; Lamiová-Schmiedlová - Tomášová 1999. Tab. III., 19. Itt szeretném megköszönni Kamil Švaňa (Trnavska Univerzita) hasznos tanácsait és a szakmai beszélgetést.

⁸⁵ Rodzińska-Nowak 2000. 196. Abb. 1.; Kaczanowski – Rodzińska-Nowak 2008. Abb. 3.

⁸⁶ Pieta 1999. 171.; Tejral 1999. 205-207.

⁸⁷ Pieta 1999. 175.; Tejral 1999. 220.; Varsik 2011. 228.

⁸⁸ Varsik 2011. 226-228. Abb. 106.

földeki település utolsó fázisához szótan elhelyezkedő telepjelenségek tartoztak, melyek egyszerű, import nélküli leletanyaga elszegényedésről tanúskodik.⁸⁹ A nagy kiterjedésű, de egyelőre publikálatlan beckov/beckói település utolsó fázisa is a 4–5. század fordulójára tehető egy épület szegényes kerámiaanyaga és a bele elrejtett vaseszköz-depó alapján.⁹⁰

A települések feladása mellett a Kr. u. 4–5. század fordulóját bronz éremkincs-leletek, ezüst kincseletek⁹¹ és telepjelenségekbe rejtett vaseszköz-depók jelzik.⁹² A korábbi kedvező mezőgazdasági környezetben fekvő, folyóvölgyi településeket feladták, és a Garam és a Vág felső folyásánál található, szűk patak- és folyóvölgyek mentén telepedtek meg,⁹³ a késő bronzkor óta lakatlan barlangi lelőhelyek használata is megfigyelhető.⁹⁴

A Morvaország és Nyugat-Szlovákia területén feltárt új típusú, a vezető lelőhelyről a Zlechov-típus elnevezést kapták.⁹⁵ Leletanyagukban a C3/D1 időszak vezető tárgytipusai: aláhajtott lábú fibulák, csernyahovi és kétoldalas fésűk mellett a szemcsés gyorskorongolt és a finom, ritkán besimított díszű kerámia megegyezik a Felső-Tisza vidéki telepek anyagával. A kevés számú morvaországi település leletanyagában a Duna-vidéki körnek vagy Murga-stílusnak⁹⁶ meghatározott horizontot a telepeken murgai korsók, besimított, bikónikus tálak⁹⁷ és szemcsés gyorskorongolt fazekak⁹⁸ jelzik, melyek a római mázas dörzstálak alapján az 5. század első felére, középső harmadára tehetőek.⁹⁹ Az épületek szerkezetében is eltérés figyelhető meg a császárkori konstrukciókhoz képest, a Kr. u. 400 körül létesített épületek oszlophelyeit nem azok oldala mellet, hanem a sarkokban ásták le, vagy a rövidebb oldalon sorakoztak (ún. *Eckpfostenhaus*). A típus megjelenését a kora hun kori, részben etnikai változásokkal hozták összefüggésbe.¹⁰⁰

Míg a cseh kutatás egyértelműen definiálja a horizontot, Szlovákia középső részén a kontinuitás kérdése a telepeken sokszor feltételes. Fontos megjegyezni emel-

⁸⁹ Kolník et. al. 2007. 35. Obr. 17.

⁹⁰ Varsík et. al. 2006.

⁹¹ Pl. Banská Bystrica (Pieta 1987. 386–388.).

⁹² Pieta 1999. 182.; Varsík 2011. 228.

⁹³ Pieta 1987. 386–388.; Pieta 1999. 178.; Tejral 1999. 241.; Ruttkay 2009.

⁹⁴ Pieta 1999. 182.

⁹⁵ Tejral 2000. 13.; Zeman 2006; Zeman 2007.

⁹⁶ Tejral 1985; Tejral 1988. 267.

⁹⁷ Tejral 1985. 130. Abb. 17., 5–7.

⁹⁸ Friesinger 1984; Tejral 1985. 140–141. Abb. 19., 2., 3., 5., 6.; Abb. 20., 5–7.

⁹⁹ Velké němčice (Peškař 1983; Tejral 1985. 124.)

¹⁰⁰ Ausztria (Kern 1996. 16. Abb. 4., 3.); Morvaországban Rajhradice (Přichystal–Vachútová 2007), Zlechov (Zeman 2006. Obr. 4., 1–3.), Szlovákiában Nitra–Párovské Háje (Pieta – Ruttkay 1997), Štúrovo–Vojenské cvičisko (Beljak – Kolník 2008. Fig. 6., 1., Fig. 7., 1.), összefoglalóan: Tejral 1998. 193–202.

lett, hogy a cseh és a szlovák kutatás gyakran diszkontinuitással számol a C3/D1 és a D1–D2 periódusok közt,¹⁰¹ így feltételez az 5. század első felében újonnan, helyi előzmény nélkül létesített településeket is.¹⁰²

A legjobban publikált települések B2/C1 időszaktól keltezhető, császárkori települések közvetlen közelében találhatóak. Az edényégető kemencék alapján helyi kézművességgel rendelkező Nitra-Párovské Háje a C3/D1–D2 periódusokban volt lakott. A leletanyag a jelenségek szintjén is egyértelműen elválasztható, a publikálók töréssel számolnak a késő császárkor után, de a lakosság esetleges továbbélésének lehetőségét nyitva hagyják.¹⁰³ Štúrovo/Párkány-Vojenské cvičisko lelőhelyen a publikálók elválasztottak egy C3 és egy külön D1 horizontot is, a császárkori hagyományú, kézzel formált kerámia aránya alapján. A telep késői fázisára a szemcsés korongolt kerámia, a fazekak magas aránya vált meghatározóvá, a bordadíszes, behúzott peremű, széles edény alapján pedig az anyag csernyahovi kapcsolatait hangsúlyozták.¹⁰⁴

Általában megfigyelhető, hogy a szlovák kutatás a korszakra jellemző, szemcsés, gyorskorongolt, fedőhornyos fazekak megjelenését részben a települések topográfiai helyzete, részben a római import magas aránya miatt provinciális hatásnak tulajdonítja.¹⁰⁵ Az ezekkel részben párhuzamosan elterjedő, besimított díszű asztali edények már korán *Foederatenware* elnevezést kapták, közvetlen római¹⁰⁶ vagy romanizált szváb¹⁰⁷ terméknek tartva azokat. A Bécs környékén és a Dunától északra feltárt lelőhelyek esetében erős regionális eltérések figyelhetők meg: a települések egy részén, mint Bratislava-Devín a továbbélő kvád hagyomány a meghatározó,¹⁰⁸ a limeshez közelebb eső településeken, mint Schletz vagy Mannersdorf viszont magasabb a szemcsés korongolt kerámia aránya.¹⁰⁹

Ismerünk olyan leletgyűtéseket, melyek az 5. század közepére keltezhetőek, mint Výchapy-Opatovce, azonban kapcsolatuk a környezetükkel nem rekonstruálható.¹¹⁰ A kevés korszakos lelőhely egy része késő római komplexumokhoz köthető, mint Iža/Izsa, vagy a Cífer-Pác-i germán rezidencia.¹¹¹ Utóbbi lelőhelyen egy gödör, melynek anyagában római mázas áru, besimított finom kerámia mellett a kvád

101 Pieta – Ruttkay 1997.

102 Varsik 2011. 229. Abb. 109.

103 Pieta – Ruttkay 1997.

104 Beljak – Kolník 2008. 80., Fig. 13:6.

105 Beljak – Kolník 2008. 78.; Varsik 2011. 227–228. Abb. 106.

106 Pollak 1980. 199.; Fiesinger – Kelchler 1981. 255. Abb. 49.

107 Tejral 1999. 250–252.

108 Pieta – Plachá 1989.

109 Windl 1996; Kern 1996.

110 Točík 1962. 204. Abb. 13.; Pieta 1987. 391.

111 Kuzmová – Rajtár 2010; Švaňa 2014.

tradíció is érvényesült, 5. század második felére keltezhető a Bakodpuszta-típusú fibula alapján.¹¹²

Valószínűleg az 5. század második felére keltezhető lelőhelyek száma is növekedni fog. Tesárske Mlyňany/Taszármalonya lelőhelyen egy 74 síros temető került feltárássra.¹¹³ A hozzá tartozó települések ismeretlenek, de előzetes ásatásai jelentések alapján számolhatunk ebben az időszakban is települések maradványaival.¹¹⁴

A késő császárkori kvád megtelepedés kiterjedt a magyarországi Északi-középhegység területére is. Bár a Dunakanyar és a Sajó közt fekvő császárkori települések anyagi kultúráját pontosan nem ismerjük,¹¹⁵ több adat is arra utal, hogy a lelőhelyek egy része megérte a Kr. u. 4-5. század fordulóját. Vác-Csörögi rét lelőhelyen ezt az időszakot belső felén zöld mázas római tál, nagyméretű, aláhajtott lábú vasfibula és kétoldalas csontfésű jelzi.¹¹⁶ Az eredeti közlésben a 4. század közepéig keltezett Ózd-Stadion lelőhely felső időhatára is a C3/D1 periódus lehetett a kései aláhajtott lábú bronzfibula és a csernyahovi csontfésű alapján.¹¹⁷

A nagy kiterjedésű, császárkori települések mellett előkerültek olyan lelőhelyek is, ahol önálló hun kori horizont fogható meg. A Szurdokpüspöki melletti többkorszakos lelőhelyen egy előzetesen Kr. u. 4. századra keltezett település földbe mélyített épületét és edényégető kemencéjét tárták fel egyéb telepjektumok mellett. A közreadott szürke, finom és szemcsés anyagú fazekak, S-profilú tálak, római mázas dörzstál, kétsoros csontfésű és nagyméretű, aláhajtott lábú vasfibulák alapján a település az 5. század első felére keltezhető, így feltehetően összefügg az ugyanott feltárt, egyedi kivitelezésű ékvésett fibulákkal rendelkező női temetkezésekkel.¹¹⁸ A 2016-ban feltárt Szilvásvárad-Lovaspálya lelőhelyen a kiterjedt, C1 periódustól keltezhető település mellett egy különálló horizont is azonosítható volt, mely egyedi, szemcsés kerámiaanyaga, számos csernyahovi agancsfésű és késő római érem, valamint egy nagyméretű, karikára hajló peckű csat töredéke alapján előzetesen a 4-5. század fordulójától az 5. század középső harmadáig keltezhető.¹¹⁹

¹¹² Cheben – Ruttkay 1997. 91. Abb. 2. 1; Varsik–Kolník 2009. 257–263., Obr. 1-3.

¹¹³ Ruttkay 2007.

¹¹⁴ Ruttkay 2009.

¹¹⁵ Soós – Tankó 2018.

¹¹⁶ Kulcsár 2004. 229. Fig. 2.2., Fig. 3.2-3.

¹¹⁷ Párducz – Korek 1959. 35. Taf. III. 2., 6.; Tejral 1992. 243. Abb. 9., 1.

¹¹⁸ Bácsmegi – Guba 2007. 16-17., 20-25.

¹¹⁹ Salamon – Török 1960; Farkas et al. 2019. A lelőhely császárkori és hun kori településrészleteit a szerző dolgozza fel.

Felső-Tisza vidék 5. századi településtörténetének legfontosabb kérdései

Az északkelet-kárpát-medencei, 4–5. századi települések publikációs szintje egyelőre nem teszi lehetővé, hogy pontos képet alkothassunk a folyamatokról. Ám összegezve a fent bemutatott lelőhelyeket, felvethetőek a településterület legfontosabb, a kronológiát és a kontinuitást érintő kérdései.

A Felső-Tisza-vidéken, függetlenül attól, hogy szarmata vagy germán területről van szó, a római császárkor utolsó fázisában hasonló folyamatok játszódtak le.

A sűrű településhálózat a 4–5. század fordulójától erősen visszaesett. Egyes császárkori települések megélték a C3–C3/D1 időszakot.

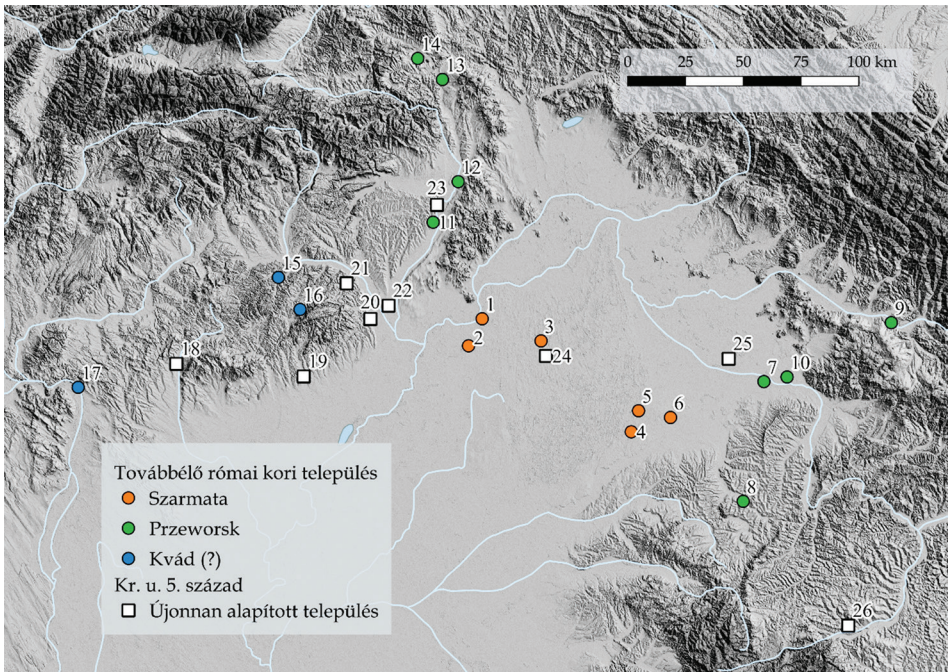
Anyagi kultúrájukban, kerámiaművességükben éles törést nem lehet megfigyelni, a császárkori tárgyspektrum egészült ki az új korszakot és divatot jelző leletekkel.¹²⁰ A kistárgyak közt négyszögletes, aláhajtott lábú bronz-, gravírozott ezüstfibulák, hosszú tűtartójú vasfibulák, csernyahovi és kétsoros csontfésűk tűnnek fel, a kerámia leletanyagban a változásokat néhány új formatípus mellett új technológiai jegyek és a korábbtól eltérő besimított díszítés jelzi. Ezek a tárgyakon kívül azonban a leletanyag nem mutat domináns különbséget a császárkorhoz képest.

A fentiekkel párhuzamosan számolhatunk olyan településekkel is, melyeket előzmény nélkül, újonnan alapítottak, és leletanyagukban szintén a C3/D1-D1 periódus vezető típusai a meghatározóak.

Bár több esetben ezek a lelőhelyek császárkori települések környezetében kerültek elő,¹²¹ a kerámia leletanyag új technológiai és formatípusai, a császárkortól eltérő fazekas hagyomány és az edénykészlet összetétele is törést jelez a korábbi időszakhoz képest. A települések leletanyagára kevés kézzel formált durva kerámia mellett dominánsan szürkére égetett, finom S-profilú és bikónikus tálak, kisebb számban fazekak, besimított díszű, nyakpárnás korsók és nagy mennyiségű, szemcsés soványítású, gyorskorongolt fazék és tál jellemző. Megfigyelhető, hogy a Dunakanyartól Partiumig az előkerülő települések leletanyaga hasonló összetételű, de az egyes kerámiaformák nem minden esetben közvetlen analógiái egymásnak. A különböző területekről érkező csoportok, eltérő hagyományaik miatt különböző módon alkalmazkodtak a korszak divatjához, a jelenség szintén párhuzamba állítható a síranyagok

¹²⁰ Tejral 1999. 229.

¹²¹ Eddigi adataink alapján inkább helykontinuitásról lehet szó. A kérdés tisztázásához sokkal magasabb publikációs szint szükséges. Ózd–Stadion lelőhelyet érdemes lenne ebből a szempontból újra vizsgálni (Párducz – Korek 1959). Prešov esetében sem derül ki, hogy a megtelepedés folyamatos vagy a késői tárgyak külön jelenségből kerültek-e elő. A képtáblák alapján a 13/55. és 14/55. objektumok tisztán későinek látszanak (Budinský-Krička 1963. Tab. V., Tab. XIV.). Hasonló jelenség a Duna-menti késő római lelőhelyekről dokumentált (Pollak 1980).

3. kép. Települések a Felső-Tisza vidéken a Kr. u. 4–5. században

1, Tiszaeszlár-Bashalom 2, Tiszavasvári-Városföldje 3, Nyíregyháza-Oros, 4, Pișcolt-Lutărie, 5, Ciumești, 6, Ghenci-Lutărie 7, Culciu Mare-Boghilaz 8, Bocșa-La pietriș 9, Sarasău 10, Apa-Moșia Brazilor 11, Garadna-Kovács tanya 12, Trstené pri Hornáde 13, Prešov 14, Ostrovany-Nad Immonou 15, Ózd-Stadion 16, Szilvásvárad-Lovaspálya, 17, Vác-Csörögi rét, 18, Szurdokpüspöki 19, Andornaktálya-Kis rét dülő 20, Miskolc-ALDI 21, Sajószentpéter-Vasúti őrház 22, Onga-Teknő lapos 23, Hernádvécse-Nagy rét 24, Nyíregyháza-Csorda Páskum 25, Lazuri-Rătul lui Bela 26, Suceag-Oradba

esetében megfigyelt sokszínűséggel.¹²² A kerámia formatipológia településenként való variációját az is alátámasztja, hogy a késő császárkori fazekasközpontok megszűnésével az egyes telepek saját magukat látták el fazekasáruval, így lelőhelyenként egyedi edényformák jöttek létre. A 4. század végén, 5. század elején alapított települések mellett számos szállal kapcsolódnak a megelőző, helyi késő császárkori anyagi kultúrához, és a késő római világhoz.¹²³ A településeken előkerült kerámia, főként a besimított díszítés is közelebb áll a késő római hagyományokhoz, mint az 5. század

¹²² Tejral 2000. 22.

¹²³ Horedt 1982. 123.; Opreanu 2013. 54–57.

későbbi időszakaiban.¹²⁴ A jelenség feltűnő módon hasonló a korszak temetkezései esetében hangsúlyozott helyi és késő római hatásokhoz.¹²⁵

Az újonnan alapított települések lakóinak eredete fontos kérdés. Számos lelőhely esetében a publikálók a leletanyagban feltűnő római provinciális jegyeket, a Maroszentanna-kultúra területéhez közel eső lelőhelyeknél a késő Przeworsk és Dobrodzień hatásokat, Przeworsk és kvád területen pedig a keleti, csernyahovi elemeket¹²⁶ hangsúlyozzák. Összességében ezek a települések összefüggésbe hozhatók a síranyagok alapján már körvonalazott, ún. *Post-Chernjahov* horizonttal.¹²⁷ A lelőhelyeken feltűnő, a helyi hagyománytól eltérő, keleti jellegű tárgytypusok és technológiai jegyek analógiái általában a Maroszentanna-Csernyahov kultúra késői időszakában találhatóak meg,¹²⁸ ám összességében eddig egyik temető- vagy teleprészlet sem köthető közvetlenül a kultúrához. A periódushoz sorolt síranyagok esetében hasonló jelenségre figyelt fel a kutatás. Egyes, tipikusan keleti eredetűnek tartott tárgytypusok közvetlen analógiái nem ismertek csernyahovi területen, úgy tűnik, közép- és nyugat-európai földre kerülésük előtt egyfajta átalakuláson, „romanizáción” estek át.¹²⁹

Ennek ellenére egyes lelőhelyek tarthatók a Maroszentanna-Csernyahov kultúra területéről érkezett csoportok hagyatékának. Az anyagi kultúra eltérését az okozza, hogy a népesség sokkal inkább az újonnan kialakuló divatjelenségeket követte, mint a generációkkal korábbi, más területen folytatott hagyományait. A kérdésre, hogy pontosan melyik területekről érkeztek csoportok a Felső-Tisza-vidékre, a régészeti anyag alapján pontosan válaszolni azonban nem lehet. A Kárpátoktól keletre eső, és az erdélyi területek mellett nem lehet kizárni, hogy esetleg kisebb távolságokról, közeli régiókból is történtek a korszakban átköltözések.¹³⁰

Eddigi adataink alapján összetett településtörténeti kép rajzolódik ki a 4–5. század fordulóján. Élesen elválasztható időhorizontok helyett sokkal inkább úgy tűnik, hogy az Északi-középhegység területén is császárkori hagyományait folytatva éltek tovább csoportok, míg környezetükben újonnan érkező népesség telepedett meg. A különböző kulturális elemeknek ez a mozaikos jellegű elhelyezkedése akár több generáción keresztül is fennállhatott.¹³¹ A jelenség további kutatásokat igényel,

¹²⁴ Tejral 2000. 13.

¹²⁵ Pl. Tiszadob-Sziget (Istvánovits 1993; Istvánovits – Kulcsár 1999); Mezőszemere-Kismari fenék (Vaday – Domboróczki 2001); Szihalom-Budaszög és Szihalom-Pamlényi tábla (Fodor 1997; Váradi 1997); Tejral 1999. 233.

¹²⁶ Részben keleti importtárgyak alapján, mint az amphorák vagy a füles edények (Gralak 2012. 170.; Madyda-Legutko – Tunia 1993. 47–49. Pl. XXXIIIa; Budinský-Krička 1963. Tab. XV., 6; Lamiová-Schmiedlová – Tomášová 1999. 129–130. Obr. 27).

¹²⁷ Tejral 2000. 6–11.; Stanciu 2008; Opreanu 2011.

¹²⁸ Masek 2011.

¹²⁹ Tejral 2000. 6–7.; Tejral 2016. 135–136.

¹³⁰ Tejral 1999. 243.; Istvánovits – Kulcsár 2017. 387.

¹³¹ Akár az 5. század közepéig (Tejral 1999. 243.).

de mindenesetre a zlechovi telep meglepően korai radiokarbon adatai alátámasztani látszanak az elképzelést.¹³²

Az 5. század későbbi időszakában a kutatás a korábban a síranyagok esetében feltételezett diszkontinuitással számolt a D1 és a D2 időszakok közt,¹³³ melynek alapja a sírmellékletek jellegének változása volt az 5. század eleje és a század középső harmada, a klasszikus hun kor között. A *donauländische* és az *ostgermanische* csoportosítás¹³⁴ azonban úgy tűnik, nem etnikai, hanem inkább kronológiai jelleget tükröz. A Tiszadob-Sziget és az Ártánd-Kis- és Nagyfarkasdombi temetők esetében hangsúlyozott római, a szarmata/iráni és a germán jelleg¹³⁵ sokkal inkább az 5. század elejének, majd az 5. század középső harmadának divatját fémjelzi.¹³⁶ Újabban a kutatás egyre inkább folyamatként tekint a hun kori anyagi kultúra átalakulására. A hun kori női temetkezések legutóbbi statisztikai vizsgálata alapján egy folyamatos fejlődés rajzolódik ki, olyan divatjelenségek, melyekhez területtől függetlenül idomulnak a Kárpát-medencei, korábban különböző etnikumúként meghatározott csoportok.¹³⁷ A települések esetében is hasonló a helyzet, a 4–5. század fordulójától keltezhető lelőhelyek egy része biztosan továbbélt a következő időszakokban is.

Az 5. század középső harmadára és második felére keltezhető települések alapításának pontos időpontja bizonytalan. Általában megfigyelhető, hogy kerámia leletanyaguk kevésbé változatos, mint a korábbi településeké, a nagy mennyiségű, szemcsés korongolt főzőedényeket, fazekakat a késő római leletanyaghoz kevésbé hasonlító finom áru egészíti ki. Több lelőhelyen jeleznek korszakot a nagyméretű, széles, bikónikus mély tálak, melyek a 6. századi, gepida leletanyagban is feltűnő bikónikus edények előzményeinek tekinthetők.¹³⁸ A néhány közreadott lelőhely anyaga egyre szorosabb kapcsolatokat mutat a gepida településekkel,¹³⁹ ami szintén a folyamatos fejlődést támasztja alá. Fontos eredményeket adott a hun kori településrégészethez a Rákóczi falva mellett feltárt 4–6. századi települések részletes értékelése. A Masek Zsófia által felvetett többféle kontinuitásmodell közül a Tisza sűrűn lakott bal partján a szarmata horizont vége és a hun kor között figyelhető meg törés, míg a hun és gepida kor között folyamatosság tapasztalható, ám a kerámiaanyag átalakulásával. A településstruktúra és folyamatosság erős regionális különbségeire szarmata területen is felhívta a figyelmet.¹⁴⁰

¹³² Stadler et al. 2008. 161.; Zeman 2009. 286., 291.

¹³³ Tejral 1999. 238.; Tejral 2000. 23.; Pieta 1987. 391.

¹³⁴ Tejral 1999. 238–262.

¹³⁵ Vörös 1987. 136.; Istvánovits – Kulcsár 1999; Istvánovits – Kulcsár 2017. 385–387.

¹³⁶ Kiss 2015. 48–49.

¹³⁷ Rác 2016.

¹³⁸ Tóth 2006. 83–85.

¹³⁹ Soós 2014.

¹⁴⁰ Masek 2018. 342., 473–474.

Fontos kiemelni, hogy az 5. század második fele és utolsó harmadának településtörténete gyakorlatilag kutatatlan a Felső-Tisza vidéken. Tisztázatlan a hegyvidéki területek 6. századi elnéptelenedésének az oka és a dinamikája.

Összefoglalás

A Felső-Tisza-vidék 4–5. századi településtörténeti változásai még további kutatásokat igényelnek. Az eddig Románia, Szlovákia és Magyarország területéről ismertett és közreadott települések alapján azonban körvonalazódnak látszanak olyan folyamatok, melyek hasonlóak vagy megfeleltethetőek a korszak temetkezései kapcsán felvetett kérdéseknek.

A Felső-Tisza vidéken, függetlenül attól, hogy a római császárkorban a szarmata vagy a germán településterülethez tartozott, hasonló folyamatok zajlottak le a 4. század végén – 5. század elején. A sűrű településhálózat erősen visszaesett. A kiterjedt, késő császárkori lelőhelyek egy része megérte ezt az időszakot, amit a településeken megjelenő C3 és D1 periódusra keltezett tárgytipusok megjelenése jelez. A legtöbb továbbélő településen az anyagi kultúrában éles törés nem fogható meg, az új divatot jelző tárgyak késő császárkori típusok mellett jelentkeznek.

Emellett azonban újonnan alapított települések is egyre nagyobb számban ismertek. Leletanyaguk élesebben elválik a császárkori lelőhelyektől, a kerámiák gyakran nem csak új formák, hanem megváltozó technológia is jelzi. Az új települések nagyrészt összefüggésbe hozhatóak a temetkezések alapján körvonalazott, ún. *Post-Chernjahov* horizonttal.¹⁴¹ Leletanyagukban változó arányban a helyi tradíció mellett késő római elemek is keverednek a Marosszentanna-Csernyahov-kultúra jellemzőivel. A csoportok eredete valószínűleg legalább részben a kultúrkör területén kereshető, pontosan azonban nem azonosítható. A terület anyagi kultúrája ezekben az évtizedekben sokkal inkább az aktuális új divathoz idomult, mint a korábbi, más területen folytatott hagyományokhoz. A jelenség jól párhuzamba állítható az egykorú temetkezések leletanyagával.¹⁴²

Az eddigi eredmények alapján úgy tűnik, a 4. század végén és az 5. század első felében a megtelepedés erős regionális különbségeket mutat a Kárpát-medence északi részén. Bizonyos területeken és lelőhelyeken késő császárkori műveltséggel jellemezhető csoportok éltek tovább, míg környezetükben eltérő anyagi kultúrával rendelkező, újonnan érkezettek telepedtek meg. Mivel a korszak kutatása alapvetően analógiák alapján, keresztdatálással keltezi a lelőhelyeket, ezek a különbségek gyakran elmosódnak: egyes települések „visszacúsznak” a császárkorba, míg az új

¹⁴¹ Soós 2018.

¹⁴² Tejral 2000. 6–7.; Tejral 2016. 135–136.

tárgytípusokkal jellemezhető lelőhelyek külön horizontként jelentkeznek. A korszak megismeréséhez ezért elengedhetetlenek lennének a természettudományos alapú, abszolút kronológia eredményei.

Az 5. század középső harmadából és második feléből még kevesebb lelőhelyet ismerünk. A kutatás egy része töréssel számolt a megelőző időszakhoz képest, mely a hun kor síranyagok alapján felállított „*donauländische*” és „*ostrogotische*” felosztásán alapult. Az újabb eredmények és a telepkutatás alapján azonban inkább folyamatos fejlődésről lehet szó, az említett jellemzők nem etnikai hovatartozást, hanem a 4–5. század fordulójának és az 5. század középső harmadának divatját tükrözik. A fent bemutatott jellemzők alapján folyamatos átmenet figyelhető meg a késő császárkori és a gepida-kori életmód között.

A feltárt telepanyagok hagyományos régészeti értékelése elengedhetetlen a felvázolt kérdések tisztázásához. Az abszolút kronológia és az életmód vizsgálata azonban rendkívül korlátos radiokarbon dátumok és archaeozoológiai, archaeobotanikai adatok nélkül. A fent említett települések közül Andornaktálya-Kis-rét-dűlő és On-ga-Teknő lapos lelőhelyek szerepelnek a 2018 őszén induló, *Subsistence strategies in the Hun and Gepidic period Carpathian Basin* c. nemzetközi kutatási projektben,¹⁴³ mely elsősorban természettudományos vizsgálatok segítségével közelíti meg az életmód, táplálkozás, gazdálkodás átalakulásának kérdését a hun és gepida kor között a Tisza-vidéken. A már folyamatban levő, hagyományos tipokronológiai feldolgozás mellett így lehetőség nyílik az előkerült archaeozoológiai és archaeobotanikai maradványok kiértékelésére, a kerámia leletanyag kapcsán lipid-analízisre és az eredmények legújabb kutatásokba való integrálására is.

¹⁴³ Az NKFIH által támogatott NN 128035 azonosítószámú pályázat. Vezetője Dr. Rácz Zsófia (Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK Régészeti Intézet).

Melléklet

A Felső-Tisza-vidék 5. századi sír- és településmaradványai

Temetkezések

4. század vége – 5. század eleje

1. Čaña (Bóna 1991)
2. Budești (Bóna 1991)
3. Mezőszemere-Kismari fenék (Vaday – Domboróczki 2001)
4. Miskolc-Szirma-Fáskert (Soós 2018)
5. Sajószentpéter-Harmadik Vető (Király – Tóth 2013)
6. Szihalom-Budaszög (Fodor 1997)
7. Szihalom-Pamlényi tábla (Várad 1997)
8. Tiszadob-Sziget (Istvánovits 1993)
9. Tizsakarád-Inasa (Lovász 1989)
10. Tiszavalk-Kenderföldek (Garam – Vaday 1990)

5. század közepe – második fele

11. Balsa (Kovrig 1959)
12. Barabás-Bagolyvár (Bóna 2002)
13. Dindești (Bóna 1986)
14. Domoszló-Vízározó (Bóna 2002b)
15. Edelény (Csallány 1961)
16. Erdőkövesd (Csallány 1961)
17. Gáva-Katóhalom (Hampel 1911)
18. Hejőkeresztúr-Homokbánya (Csallány 1958)
19. Hernádvécse-Nagy rét, 4. lh. (Soós et al. 2018)
20. Kapušany (Budinský-Krička 1957)
21. Kisterenye-Újbánya (Dornyay 1936)
22. Kistokaj-Homokbánya (Bóna 1991)
23. Kisvárdá-Darusziget (Németh 1988)
24. Košice (Germanen 1988)
25. Letkés-Vízfogó (Papp – Salamon 1980)
26. Mád (Kovrig 1951)
27. Máriapócs (Istvánovits – Kulcsár 2018)
28. Mezőkaszony (Werner 1959)
29. Mezőkeresztes-Cethalom (Simonyi 2005)
30. Mezőkövesd-Mocsolyás (Lovász 2005)

31. Mezőkövesd-Nyárfa Gasse 8 (Csallány 1961)
32. Miskolc-Sajó part (Csallány 1961)
33. Muhi (Leszih 1939)
34. Nyíregyháza-Stadion (Csallány 1958)
35. Ostrovany (Lamiová-Schmiedlová – Tomasova 1999)
36. Pácín-Szena Domb (Pintér-Nagy 2012)
37. Prša (Pieta 1987. 391)
38. Streda Nad Bodrogom (Bóna 1991)
39. Szécsény (Csallány 1961)
40. Székely (Kovrig 1959)
41. Szilvásvárad-Lovaspálya (Rácz – Gulyás in press)
42. Szirmabesenyő-Homokbánya (Megay 1952)
43. Szob (Kovrig 1959)
44. Szurdokpüspöki (Bácsmegi – Guba 2007)
45. Tarnaméra-Urak dűlője (Bóna – Szabó 2002)
46. Tiszalök-Árpád utca (Kovrig 1951)
47. Tiszapalkonya (Kovrig 1959)
48. Vajdácska-Dögtér (Masek 2011)
49. Velika Bakta (Bóna 1991)
50. Zalkod (Hampel 1905)

Települések

51. Andornaktálya-Kis rét dűlő (Bálint et al. 2019)
52. Archiud-Hänsuri (Gaiu 1999)
53. Cigánd-Dió (Kisjuhász 2010)
54. Hernádvécse-Nagy rét (Soós et al. 2018)
55. Lazuri-Rátul lui Bela (Gindele 2010)
56. Miskolc-ALDI 2 (Csengeri 2011)
57. Nižná Myšľa-Alamenev (Pieta 1999)
58. Nyíregyháza-Csorda páskum (Pintye 2016)
59. Onga-Teknő lapos (Soós 2014)
60. Ostrovany (Lamiová-Schmiedlová – Tomášová 1999)
61. Prešov (Budinský-Krička 1963)
62. Sajószentpéter-Vasúti őrház (Tóth 2013)
63. Štúrovo-Vojenské cvičisko (Beljak – Kolník 2008)
64. Suceag-Oradba (Opreanu 2013)
65. Szilvásvárad-Lovaspálya (Farkas et al. In press)
66. Szurdokpüspöki (Bácsmegi – Guba 2007)
67. Tiszavasvári-Városföldje (Istvánovits 1999)

Felhasznált irodalom

- Bácsmegi – Guba 2007 = Bácsmegi Gábor – Guba Szilvia: Letűnt korok emlékezete. Szurdokpüspöki régmúltja a legújabb régészeti kutatások tükrében. Szurdokpüspöki, 2007.
- Bálint et al. 2019 = Bálint Csaba – Soós Eszter – Török Béla: Előzetes jelentés Andornaktálya-Kis-Rét-dűlő hun kori lelőhelyről. *Agria* 2019. (Előkészületben.)
- Beljak – Kolník 2008 = Beljak, Jan – Kolník, Titus: Germanic settlement from the Late Roman and Early Migration periods in Štúrovo. In: Niezabitowska-Wiśniewska, Barbara – Juściński, Marcin – Łuczkiwicz, Piotr – Sadowski, Sylwester (ed.): *The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period. Monumenta studia gothica* 5. Lublin, 2008. 65–87.
- Béreš et al. 1991 = Béreš, Július – Lamiová-Schmiedlová, Mariá – Olexa, Ladislav: Záchranný výskum na polykultúrnom sídlisku v Nižnej Myšľi, poloha Alamenev, okr. Košice. *Rettungsgarbung auf der polykulturellen Siedlung in Nižná Myšľa-Alamenev. Východoslovenský Pravek* 3. (1991), 166–190.
- Biborski – Zagórska-Telega 2008 = Biborski, Marcin – Zagórska-Telega, Joanna: Rajbrot, site 4, commune: Lipnica Murowana – Migration Period cemetery. In: Niezabitowska-Wiśniewska, Barbara – Juściński, Marcin – Łuczkiwicz, Piotr – Sadowski, Sylwester (ed.): *The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period. Monumenta studia gothica* 5. Lublin, 2008. 87–96.
- Bocsi 2016 = Bocsi Zsófia: A nádudvari gepidák nyomában. Egy többretegű szarmata és gepida település feldolgozásának első lépései. In: Kovács László – Révész László (Szerk.): *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére. MNM – Déri Múzeum – MTA BTK Régészeti Intézet – Szegedi Tudományegyetem*, 2016. 23–79.
- Bóna 1986 = Bóna István: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: Makkai László – Mócsy András (Szerk.): *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig*. Budapest, 1986.
- Bóna 1991 = Bóna István: *Das Hunnenreich*. Stuttgart, 1991.
- Bóna 2002 = Bóna István: Barabás–Bagolyvár. In: Bóna, István – Nagy, Margit (Hrsg.): *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 1. Budapest, 2002. 17–21.
- Bóna 2002b = Bóna István: Domoszló–Víztarozó. In: Bóna István – Nagy Margit (Hrsg.): *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 1. Budapest, 2002. 27–28.

- Bóna – Szabó 2002 = Bóna István – Szabó János György: Tarnaméra-Urak dűlője. In: Bóna, István – Nagy, Margit (Hrsg.): Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Budapest, 2002. 240–242.
- Budinský-Krička 1957 = Budinský-Krička, Vojtech: Hroby z doby rímskej a sťahovania národov v Kapušanoch. Slovenská Archeológia 5. (1957), 356–362.
- Budinský-Krička 1963 = Budinský-Krička, Vojtech: Sídlisko z doby rímskej a zo začiatkov sťahovania národov v Prešove. Slovenská Archeológia 11. (1963), 5–58.
- Carnap-Bornheim 2001 = Carnap-Bornheim, Claus von: Das Waffengrab von Geszteréd (Komitat Szabolcs-Szatmár-Bereg) aus „germanischer“ Sicht. In: Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria (ed.): International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A. D. Aszód – Nyíregyháza, 2001. 125–138.
- Cheben – Ruttkay 1997 = Cheben, Ivan – Ruttkay, Matej: Objekt aus Völkerwanderungszeit in Cífer-Pác. In: Tejral, Jaroslav – Friesinger, Herwig – Kazanski, Michel (ed.): Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Brno, 1997. 89–98.
- Csallány 1958 = Csallány Dezső: Hamvasztásos és csontvázas hun temetkezések a Felső-Tisza vidékén. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 2. (1958), 83–99.
- Csallány 1961 = Csallány Dezső: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.). Archaeologia Hungarica 38. (1961).
- Csengeri 2011 = Csengeri Piroska: Miskolc–Aldi 2 áruház. A Herman Ottó Múzeum régészeti kutatásai 2008. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 50. (2011), 246–247.
- Dornay 1936 = Dornay Béla: Kisterenyei leletek a húnkorszakból. Funde aus der Hunnenzeit in Kisterenye. Dolgozatok (Szeged) 12. (1936), 90–96.
- Dumitraşcu 1997 = Dumitraşcu, Sever: Omnis barbaria. Acta Musei Porolissensis XXI. (1997), 335–366.
- Farkas et al. 2019 = Farkas Csilla – Soós Eszter – Tankó Károly: Régészeti kutatások Szilvásvárad-Lovaspálya többkorszakos lelőhelyen. Agria, 2019. (Előkészületben.)
- Fodor 1997 = Fodor László: Szihalom–Budaszög. Késő szarmata – kora népvándorlaskori temető a IV–V. századból. Late Sarmatian and early migration period cemetery from the 4th–5th century. In: Raczkó Pál – Kovács Tibor – Anders Alexandra (Szerk.): Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. Paths into the past. Rescue excavations on the M3 motorway. Budapest, 1997. 120–123.
- Friesinger 1984 = Friesinger, Herwig: Bemerkungen zu den frühgeschichtlichen Grab- und Siedlungsfunden von Wien-Leopoldau. Archaeologia Austriaca 68. (1984), 124–154.

- Gabler – Vaday 1992 = Gabler, Dénes – H. Vaday, Andrea: Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dacien, II. Teil. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 44. (1992), 83–160.
- Gaiu 1999 = Gaiu, Corneliu: Habitat și manifestări rituale în secolul IV. P. Chr. la Archiud. *Revista Bistriței, Muzeul județean Bistrița-Năsăud* 12–13. (1999), 267–316.
- Garam – Vaday 1990 = Garam, Éva – H. Vaday, Andrea: Sarmatische Siedlung und Begräbnisstätte in Tiszavalk. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1990), 171–219.
- Germanen 1988 = Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Ausstellungskatalog des Germanischen Nationalmuseums. Nürnberg, 1988.
- Giertylová-Kučerová – Soják 2005 = Giertylová-Kučerová, Marta – Soják, Marián: Novšie nálezy severokarpatskej skupiny v povodí rieky Poprad. *Študijné Zvesti Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied* 38. (2005), 113–136.
- Gindele 2010 = Gindele, Robert: Die Entwicklung der kaiserzeitlichen Siedlungen im Barbaricum im nordwestlichen Gebiet Rumäniens. Satu Mare, 2010.
- Gindele 2011 = Gindele, Robert: A császárkori és kora népvándorláskori anyagi kultúra fejlődésének aspektusai Északnyugat-Románia területén. In: Körösfői Zsolt (Szerk.): Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában. A Molnár István Múzeum kiadványai 3. Székelykeresztúr, 2011. 205–249.
- Gralak 2012 = Gralak, Tomasz: Influence from the Danubian Zone of the Barbaricum on the Territory of Poland in Late Antiquity. *Studia Archeologiczne* XLII. Wrocław, 2012.
- Hampel 1905 = Hampel József: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn (I–III.) Braunschweig, 1905.
- Hampel 1911 = Hampel József: A gávai sírlelet. *Archeológiai Értesítő* 31. (1911), 135–147.
- Horedt 1982 = Horedt, Kurt: Siebenbürgen in spätrömischer Zeit. Bukarest, 1982.
- Istvánovits 1993 = Istvánovits, Eszter: Das Gräberfeld aus dem 4.-5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 45. (1993), 91–146.
- Istvánovits 1999 = Istvánovits, Eszter: Tiszavasvári–Város földje–Jegyző tag. A settlement of the 5th century. A Jósa András Múzeum Évkönyve 41. (1999), 173–254.
- Istvánovits et al. 2011 = Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria – Mérai, Dóra: Roman Age barbarian pottery workshop in the Great Hungarian Plain. In: Bemann, Jan – Hegewisch, Morten – Meyer, Michael – Schmauder, Michael (Hrsg.): Drehscheibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der In-

- ternationales Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009. Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 13. Bonn, 2011. 355–369.
- Istvánovits – Kulcsár 1999 = Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria: Sarmatian and Germanic people at the Upper Tisza Region and South Alföld at the Beginning of the Migration Period. In: Tejral, Jaroslav – Pilet, Christian – Kazanski, Michel (ed.): *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*. Spisy AÚSAV ČR. Brno, 1999. 67–94.
- Istvánovits – Kulcsár 2014 = Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria: New find of Hun Age saddle plates from North-East Hungary. In: Cociş, Sorin (Hrsg.): *Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Cluj-Napoca, 2014. 269–278.
- Istvánovits – Kulcsár 2017 = Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria: Sarmatians – History and Archaeology of a Forgotten People. RGZM Monographien 123. Mainz, 2017.
- Istvánovits – Kulcsár 2018 = Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria: An early Migration Period burial under the pilgrimage church of Máriapócs In: *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*. Выпуск XXIII. (2018), 86–99.
- Jurečko 1983 = Jurečko, Pavol: Príspevok k riešeniu problematiky osídlenia východného Slovenska v dobe rímskej. *Historia Carpatica* 14. (1983), 277–384.
- Kaczanowski – Rodzińska-Nowak 2008 = Kaczanowski, Piotr – Rodzińska-Nowak, Judyta: Die späteste Phase der Siedlung der Przeworsk-Kultur in Jakuszowice, Fdst. 2, Klempolen. In: Niezabitowska-Wiśniewska, Barbara – Juściński, Marcin – Łuczkiwicz, Piotr – Sadowski, Sylwester (ed.): *The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period*. Monumenta studia gothica 5. Lublin, 2008. 179–188.
- Kazanski 2012 = Kazanski, Michel: Radagaïs et la fin de la civilisation de Černjahov. In: Ivanišević, Vujadin – Kazanski, Michel (ed.): *The Pontic–Danubian Realm in the Period of the Great Migration*. (Monographies 36). Paris – Belgrade, 2012. 381–403.
- Kern 1996 = Kern, Anton: Frühvölkerwanderungszeitliche Siedlungsobjekte aus Mannersdorf an der March, NÖ. *Zalai Múzeum* 6. (1996), 15–22.
- Király – Tóth 2013 = Király Ágnes – Tóth Krisztián: Sajószentpéter–Harmadik vető, 3. Lelőhely. A Herman Ottó Múzeum régészeti kutatásai 2012-ben (Szerk. Hajdú Melinda). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* LII. (2012), 191–192.
- Kisjuhász 2010 = Kisjuhász Viktória: Cigánd–Diós I. In: Kvassay Judit (Szerk.): *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól*. Budapest, 2010. 50–51.
- Kiss 1996 = Kiss Attila: Das Gräberfeld von Szekszárd–Palánk aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. und der ostrogotische Fundstoff in Pannonien. *Zalai Múzeum* 6. (1996), 53–87.

- Kiss 2015 = Kiss P. Attila: „...Ut strenui viri” A Kárpát-medencei gepidák története. Szeged, 2015.
- Kolník et. al. 2007 = Kolník, Titus – Varsik, Vladimír – Vladár, Jozef: Branč. Germánska osada z 2. až 4. storočia. Eine germanische Siedlung vom 2. bis zum 4. Jahrhundert. ASM Catalogi X. Nitra, 2007.
- Kovalovszki 1980 = Kovalovszki Júlia: Telepásatások Tiszaeszlár-Bashalmon (Bronzkor, III-IV. és XI-XIII. század). Siedlungsgrabungen in Tiszaeszlár-Bashalom. Bronzezeit, 3-4. und 11-13. Jh. – *Fontes Archaeologici Hungariae*. Budapest, 1980.
- Kovrig 1951 = Kovrig Ilona: A tiszalöki és a mádi lelet. *Die Funde von Tiszalök und Mád*. *Archaeológiai Értesítő* 78. (1951), 113–120.
- Kovrig 1959 = Kovrig, Ilona: Nouvelles trouvailles du Ve siècle découvertes en Hongrie. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 10. 1957–1959. (1959), 209–225.
- Körösfi 2016 = Körösfi Zsolt: Az erdélyi Marosszentanna-kultúra. Doktori disszertáció. ELTE BTK. Budapest, 2016.
- Körösfi 2016a = Körösfi Zsolt: Egy kora népvándorlás kori fegyveres sír Tiszavasvári határából. *A Jósza András Múzeum Évkönyve LVIII.* (2016), 145–153.
- Körösfi et al. 2010 = Körösfi Zsolt – Nyárádi Zsolt – Sófalvi András: Bronzkori népek és vizigótok Székelyudvarhely határában. *Székelyudvarhely*, 2010.
- Kulcsár 2004 = Kulcsár, Valéria: Germanic settlement of Imperial Age near Vác. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied* 36. (2004), 229–241.
- Kuzmová 2014 = Kuzmová, Klára: Roman Pottery in Barbaricum: the case of terra sigillata in north-eastern part of the Carpathian Basin (Eastern Slovakia). *Anodos* 11/2011. (2014), 171–184.
- Kuzmová – Rajtár 2010 = Kuzmová, Klára – Rajtár, Jan: Rímsky kastel v Iži – hraničná pevnosť na Dunaji. In: Kuzmová, Klára – Rajtár, Jan (ed.): *Rímsky kastel v Iži. Výskum 1978 – 2008*. *Archeologica Slovaca Monographiae – Communicationes* 12. Nitra, 2010. 11–38.
- Lamiová-Schmiedlová 1969 = Lamiová-Schmiedlová, Mária: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südoslowakei. *Slovenská Archeológia* 17. (1969:2), 403–502.
- Lamiová-Schmiedlová – Olexa 2003 = Lamiová-Schmiedlová, Mária – Olexa, Ladislav: Sídliškove nálezy zo Ždaňe, okr. Košice-okolie. *Siedlungsfunde aus Ždaňa, bez. Košice-Umgebung*. *Východoslovenský Pravek* 6. (2003), 175–188.
- Lamiová-Schmiedlová - Tomášová 1999 = Lamiová-Schmiedlová, Mária – Tomášová, Božena: Nálezový horizont z premolu doby rímskej a doby sťahovania národov na viacvrstvovom sídlisku v Ostrovanoch. *Der Fundhorizont von*

- der Wende der römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit auf der mehrschichtigen Siedlung in Ostrovany. *Slovenská Archeológia* 47. (1999:2), 75–132.
- Lamiová-Schmiedlová et al. 2017 = Lamiová-Schmiedlová, Mária – Luštiková, Lucia – Tomášová, Božena: Osady doby rímskej v Ostrovanoch a Medzenoch. Katalóg. *Archaeologica Slovaca Monographiae* Tom. XVII. Nitra, 2017.
- Leszih 1939 = Leszih Andor: A Borsodmegyei szkíta leletek. (Scythian finds from the county of Borsod). *Folia Archeologica* 1-2. (1939), 68–87.
- Lovász 1989 = Lovász Emese: Újabb adatok a római és hun kori viselethez. Neuere Angaben über die Kleidung der Römer- und Hunnenzeit. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 27. (1989), 501–512.
- Lovász 2005 = Lovász, Emese: Mezőkövesd–Mocsolyás. In: Cseh, János – Istvánovits, Eszter – Lovász, Emese – Mesterházy, Károly – Nagy, Margit – M. Nepper, Ibolya – Simonyi, Erika (Hrsg.): *Gepidische Gräberfelder im Theißgebiet II. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 2. Budapest, 2005. 50–53.
- Madyda-Legutko 2000 = Madyda-Legutko, Renata: Migrationsbewegungen der Bevölkerung im Gebiet der polnischen Karpaten in der spätrömischen Kaiserzeit und der Frühvölkerwanderungszeit. In: Magdalena, Maczynska – Tadeusz, Grabarczyk (Hrsg.): *Die spätrömische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa*. Łódź, 2000. 217–236.
- Madyda-Legutko – Tunia 1993 = Madyda-Legutko, Renata – Tunia, Krzysztof: Ryto karpacka osada z okresu wędrówek ludów. *ZNUJ* 1117. *Prace Archeologiczne* 57. 1993.
- Madyda-Legutko – Tunia 2008 = Madyda-Legutko, Renata – Tunia, Krzysztof: Late Roman and Early Migration Period in Polish Beskids, Mts., Carpathians. Settlement Aspect. In: Niezabitowska-Wiśniewska, Barbara – Juściński, Marcin – Łuczkiwicz, Piotr – Sadowski, Sylwester (ed.): *The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period*. *Monumenta studia gothica* 5. Lublin, 2008. 227–248.
- Markó 2012 = Markó András: Nyíregyháza, Harangod (KÖH 34840). *Régészeti Kutatások Magyarországon/Archaeological Investigation in Hungary* 2010. Budapest, 2012. 308.
- Marta et al. 2005 = Marta, Liviu – Aсталos, Ciprian – Kádas Zoltan – Virag, Cristian – Sana, Daniel: Nyíregyháza-Oros, Űr-Csere. *Régészeti Kutatások Magyarországon/Archaeological Investigation in Hungary* 2004. Budapest, 2005. 256–257.
- Masek 2011 = Masek Zsófia: Adatok a Marosszentanna-Csernyahov-kultúra és az alföldi késő szarmata – hun kori kerámiaanyag kapcsolataihoz. *Date privind relațiile ceramicii culturii Sântana de Mureș-Cerneahov și a ceramicii sarmatice*

- târzii-epocii hunice din Câmpia Maghiară. Angaben zu den Beziehungen der Sîntqana de Mureş-Černjachov-Kultur und des spätsarmatisch-hunnenzeitlichen Keramikmaterials auf dem Ungarischen Tiefebene. In: Körösfői Zsolt (Szerk.): Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában. A Molnár István Múzeum kiadványai 3. Székelykeresztúr, 2011. 249–292.
- Masek 2012 = Masek Zsófia: Római császárkori települések Kántorjánosi és Pócspetri határában. Kaiserzeitliche Siedlungen in den Gemarkungen von Kántorjánosi und Pócspetri. In: Szabó Ádám – Masek Zsófia (Szerk.): Ante viam stratam. A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán. Budapest, 2012. 179–342.
- Masek 2013 = Masek, Zsófia: Die kulturellen Beziehungen der hunnenzeitlichen Eliten im östlichen Mitteldonaubiet am Beispiel der einglättverzierten Drehscheibenkeramik. In: Hardt, Matthias – Heinrich-Tamáská, Orsolya (ed.): Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donaauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum. Tengelic, 16-19. 11. 2011. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Weinstadt, 2013. 229–250.
- Masek 2018 = Masek Zsófia: A Közép-Tisza-vidék településtörténete a Kr. u. 4–6. században Rákóczi-falva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely értékelése alapján. Doktori Disszertáció ELTE BTK Budapest, 2018.
- Matei – Stanciu 2000 = Matei, Alexandru V. – Stanciu, Ioan: Vestigii epoca Romană (sec. II-IV. P.Chr.) în spațiul Nord-Vestic al României. Funde der römischen Kaiserzeit (2–4. Jh. N. Chr.) im Nordwestgebiet Rumäniens. Zal u-Cluj-Napoca, 2000.
- Megay 1952 = Megay Géza: Hun-germán sírleletek a borsodmegyei Szirmabesenyőről. *Archaeológiai Értesítő* 79. (1952), 132–134.
- Opreanu 2005 = Opreanu, Coriolan Horațiu: Influențe culturale nordice de factura germanică în Transilvania la începutul epocii migrațiilor (Northern Cultural Influences of Germanic Origin in Transylvania at the Beginning of the Migration Period). *Ephemeris Napocensis* XV. (2005), 167–177.
- Opreanu 2011 = Opreanu, Coriolan Horațiu: Az erdélyi Marosszentanna-kultúra vége: Szentgyörgy-kultúra vagy „posztcsernyahovi horizont”? In: Körösfői, Zsolt (Szerk.): Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában. A Molnár István Múzeum kiadványai 3. Székelykeresztúr, 2011. 191–205.
- Opreanu 2013 = Opreanu, Coriolan Horațiu: Burnished Pottery from the Settlement at Suceag (County of Cluj, Romania). Evolution, Chronology and Cultural Interferences. *Ephemeris Napocensis* XXIII. (2013), 51–78.
- Papp – Salamon 1980 = Papp, László – Salamon, Ágnes: Gräber aus dem 5. Jh. in Letkés. *Antaeus* 8/9. (1980), 85–92.

- Párducz 1959 = Párducz, Mihály: Archäologische Beiträge der Hunnenzeit in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 9. Budapest, 1959.
- Párducz – Korek 1959 = Párducz, Mihály – Korek, József: Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Ózd. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* X. (1959), 159–194.
- Peškař 1983 = Peškař, Ivan: Sídlištní keramika z doby stěhování národů ve Velkých Němčicích (o. Břeclav). Die Siedlungskeramik aus der Völkerwanderungszeit in Velké Nemčice. *Památky Archeologické* 74. (1983), 175–223.
- Pieta 1987 = Pieta, Karol: Die Slowakei im 5. Jahrhundert. In: Menghin, Wilfried – Springer, Tobias – Wamers, Egon (Hrsg.): Germanen, Hunnen und Awaren: Schätze der Völkerwanderungszeit. Die Archäologie des 5. und 6. Jahrhunderts an der mittleren Donau und der östlich-merowingische Reihengräberkreis. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, 12. Dezember 1987 bis 21. Februar 1988, Museum für Vor- und Frühgeschichte der Stadt Frankfurt am Main, 13. März bis 15. Mai 1988. Nürnberg, 1987. 385–415.
- Pieta 1991 = Pieta, Karol: The North Carpathians at the Beginning of the Migration Period. *Antiquity* 65/247. (1991), 376–387.
- Pieta 1999 = Pieta, Karol: Anfänge der Völkerwanderungszeit in der Slowakei. (Fragestellungen der Zeitgenössischen Forschung). In: Tejral, Jaroslav – Pilet, Christian – Kazanski, Michel (ed.): *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*. Spisy AÚSAV ČR. Brno, 1999. 171–190.
- Pieta – Plachá 1989 = Pieta, Karol – Plachá, Veronika: Getreide- und Brotfunde aus der Völkerwanderungszeit in Devín. *Slovenska Archeologia* 37. (1989), 69–88.
- Pieta – Roth 2007 = Pieta, Karol – Roth, Peter: Kniežacia hrobka z Popradu – Matejovic. *Pamiatky a múzeá* 2007. (2007:3), 44–47.
- Pieta – Ruttkay 1997 = Pieta, Karol – Ruttkay, Matej: Germanische Siedlung aus dem 5. und 4. Jh. in Nitra-Párovské Háje und probleme der Siedlungskontinuität. In: Tejral, Jaroslav – Friesinger, Herwig – Kazanski, Michel (Hrsg.): *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im Mittleren Donaauraum*. Brno, 1997. 145–163.
- Pintér-Nagy 2012 = Pintér-Nagy Katalin: Kora népvándorlás kori sír Pácín-Szenadombról. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 51. (2012), 93–104.
- Pintye 2014 = Pintye, Gábor: Hun Age single graves at the track of motorway M3. *Ephemeris Napocensis* 24. (2014), 277–298.
- Pintye 2016 = Pintye, Gábor: Hun kori – kora népvándorlás kori telepnyomok Nyíregyháza és Nagykálló között. (Nyíregyháza-Csorda Páskum I–II.) Settlement traces from the Hun Age and Early Migration Period between Nyíregyháza and Nagykálló (Nyíregyháza-Csorda-Páskum I–II). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* LVIII. (2016), 67–144.

- Pintye et. al. 2004 = Pintye Gábor – Sóskuti Kornél – Wilhelm Gábor: A kiskundorozsma–nagyiszéki szarmata település legkésőbbi fázisa (Előzetes jelentés). Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 2003. (2004), 215–234.
- Polla 1969 = Polla, Belo: Nálezy z doby rímskej a sťahovania národov v Strede nad Bodrogom. Zborník Slovenského národného múzea LXIII. (1969), 183–206.
- Pollak 1980 = Pollak, Marianne: Die Germanischen Bodenfunde des 1–4. Jahrhunderts N.Chr. im nördlichen Niederösterreich. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Bd. 147. Wien, 1980.
- Protase 2008 = Protase, Dumitru: Săpăturile arheologice din anii 1961 și 1963–1966 la Fundătura. Revista Bistriței, Muzeul județean Bistrița-Năsăud XXII. (2008), 115–177.
- Přichystal – Vachútová 2007 = Přichystal, Michal – Vachútová, Dagmar: Eine Siedlung aus den frühen Völkerwanderungszeit in Rajhradice, Bez. Brno-Land. In: Tejral, Jaroslav (Hrsg.): Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit. Spisy AÚSAV ČR 26. Brno, 2007. 307–320.
- Rácz 2016 = Rácz, Zsófia: Zwischen Hunnen- und Gepidenzeit. Frauengräber aus dem 5. Jahrhundert im Karpatenbecken. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 67. (2016), 301–360.
- Ruttkay 2007 = Ruttkay, Matej: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld in Tesárske Mlyňany, bez. Zlaté Moravce. In: Tejral, Jaroslav (Hrsg.): Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit. Spisy AÚSAV ČR 26. Brno, 2007. 321–338.
- Ruttkay 2009 = Ruttkay, Matej: The North of the Carpathian Basin in the 5th and 6th Centuries AD. In: Quast, Dieter (ed.): Foreigners in early Medieval Europe. Thirteen International Studies On Early Medieval Mobility. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Band 78. Mainz, 2009. 273–294.
- Salamon – Török 1960 = Salamon, Ágnes – Török, Gyula: Funde von Nordost-Ungarn aus der Römerzeit. Folia Archaeologica 12. (1960), 145–172.
- Simonyi 2005 = Simonyi, Erika: Mezőkeresztes–Cethalom. In: Cseh, János – Istvánovits, Eszter – Lovász, Emese – Mesterházy, Károly – Nagy, Margit – M. Nepper, Ibolya – Simonyi, Erika (Hrsg.): Gepidische Gräberfelder im Theißgebiet II. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Budapest, 2005. 205–208.
- Soós 2014 = Soós, Eszter: Kr. u. 5. Századi teleprészlet a Hernád mentén. Parts of a 5th c. A.D. settlement by the Hernád river, Hungary. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve LIII. (2014), 183–211.
- Soós 2016 = Soós, Eszter: Settlement history of the Hernád Valley in the 1st to 4–5th centuries AD (Thesis abstract). Dissertationes Archaeologicae Ser. 3. No. 4. (2016), 449–466.

- Soós 2018 = Soós, Eszter: New data on the Post-Chernyakhov horizon. Re-evaluation of an old collection from Miskolc–Szirma–Fáskert (NE-Hungary). In: L. Nagy, Márta – L. Szőlősi, Katalin (Szerk.): „Vadrózsából tündérsípöt csináltam” Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. „To make a fairy’s whistle from a briar rose” Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. Nyíregyháza, 2018. 367–380.
- Soós – Tankó 2018 = Soós, Eszter – Tankó, Károly: Late Roman Period Quad settlement in Pásztó-Csontfalva. In: Borhy, László – Dévai, Kata – Tankó, Károly (ed.): Celto – Gallo – Roman Studies of the MTA-ELTE Research Group for Interdisciplinary Archaeology. Budapest, 2018. 281–301.
- Soós et al. 2017 = Soós, Eszter – Bárány, Annamária – Köhler, Kitti – Pusztai, Tamás: Settlement and graves from Hernádvécse (NE-Hungary) in the 5th century AD: relation of living space and burial place in the Hun Period. Kr. u. 5. századi telep és temetkezések Hernádvécseéről: adatok a lakóhely és a temetkezések kapcsolatához a hun korban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve LVI. (2017), 49–98.
- Stadler et al. 2008 = Stadler, Peter – Friesinger, Herwig – Kutschera, Walter – Lauermaun, Ernst – Rácz, Zsófia – Tejral, Jaroslav – Wild, Eva-Maria – Zeman, Thomas: Kann man die Zuordnung zu den verschiedenen (ethnischen) Gruppen der Völkerwanderungszeit mittels naturwissenschaftlicher Datierungsmethoden verbessern? In: Historischen Museum der Pfalz Speyer (Hrsg.): Hunnen zwischen Asien und Europa. Aktuelle Forschungen zur Archäologie und Kultur der Hunnen. Speyer, 2008. 157–183.
- Stanciu 1995 = Stanciu, Ioan: Contribuții la cunoașterea romane in bazinul Mijlociu și inferior al Răului Someș. *Ephemeris Napocensis* 15. (1995), 139–226.
- Stanciu 2008 = Stanciu, Ioan: Etapa finală a epocii romane imperiale și începutul epocii migrațiilor în Barbaricum-ul din Nord-Vestul României. The final stage of the roman imperial period and the beginning of the migration in the Barbaricum from North-West Romania. *Ephemeris Napocensis* 18. (2008), 147–169.
- Švaňa 2014 = Švaňa, Kamil: Post-Valentinian and early 5th century Finds of Late Roman glazed pottery from the auxiliary fort at Iža, bridgehead of Brigetio. *Anodos* 11/2011. (2014), 269–282.
- Szalontai – Tóth 2000 = Szalontai Csaba – Tóth Katalin: Előzetes jelentés a Szeged-Kiskundorozsma határában végzett szarmata kori település- és temetőfeltárásról. In: Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba (Szerk.): *Hadak Útján. A Népvándorlaskor Fialat kutatóinak konferenciája.* Szeged, 2000. 59–78.
- Szydłowski 1977 = Szydłowski, Jan: Grupa dobrodzieńska jako wyraz lokalnych przemian w schyłkowej fazie kultury. Katowice, 1977.

- Tejral 1985 = Tejral, Jaroslav: Spätromische und völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik in Mähren. *Archaeologia Austriaca* 69. (1985), 105–140.
- Tejral 1988 = Tejral, Jaroslav: Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donaunraum. *Archaeologia Austriaca* 72. (1988), 223–304.
- Tejral 1992 = Tejral, Jaroslav: Einige Bemerkungen zur Chronologie der späten römischen Kaiserzeit in Mitteleuropa. In: Godłowski, Kazimierz – Madyda-Legutko, Renata (Hrsg.): *Probleme der Relativen und Absoluten Chronologie ab Laténe Zeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des III. Symposium. Grundprobleme der Frühgeschichtliche Entwicklungen im nördlichen Mitteldonau-Gebiet.* Kraków, 1992. 227–248.
- Tejral 1998 = Tejral, Jaroslav: Die Besonderheiten der germanischen Siedlungsentwicklung während der Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit in Mähren und ihr Niederschlag im archaologischen Befund. In: Leube, Achim (Hrsg.): *Haus und Hof im östlichen Germanien.* Bonn, 1998. 181–207.
- Tejral 1999 = Tejral, Jaroslav: Archäologisch-kulturelle Entwicklung im norddanubischen Raum am Ende der spätkaiserzeit und am Anfang der Völkerwanderungszeit. In: Tejral, Jaroslav – Pilet, Christian – Kazanski, Michel (ed.): *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations.* Spisy AÚSAV ČR. Brno, 1999. 205–274.
- Tejral 1999a = Tejral, Jaroslav: Die spätantiken militärischen Eliten beiderseits der norisch-pannonischen Grenze aus der Sicht der Grabfunde. In: Fischer, Thomas – Precht, Gundolf – Tejral, Jaroslav (Hrsg.): *Germanen beiderseits des spätantiken Limes.* Köln – Brno, 1999. 217–292.
- Tejral 2000 = Tejral, Jaroslav: The Problem of the Primary Acculturation at the Beginning of the Migration Period. In: Magdalena, Maczynska – Tadeusz, Grabarczyk (Hrsg.): *Die spätromische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa.* Łódź, 2000. 5–31.
- Tejral 2015 = Tejral, Jaroslav: Zum Problem der Feinschmiedeproduktion im Mitteldonauraum während des 5. Jahrhunderts nach Chr. K problému produkce drobné kovové industrie v oblasti středního Dunaje v 5. století po Kr. *Památky Archeologické CVI.* (2015), 291–362.
- Tejral 2016 = Tejral, Jaroslav: Nochmals zum archäologischen Niederschlag der frühen Völkerwanderungszeit in Nordprovinzen des römischen Reiches. *Přehled Vyzkumů* 57. (2016:1), 123–148.
- Točík 1962 = Točík, Anton: Nové nálezy z doby sťahovania národov na juhozápadnom Slovensku (Neue Funde aus der Völkerwanderungszeit in der Südwestslowakei). *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied* 9. (1962), 187–218.

- Tóth 2006 = B. Tóth, Ágnes: Gepidische Siedlungen im Theissgebiet. *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 4. Budapest, 2006.
- Tóth 2013 = Tóth, Krisztián: Egy 4–5. századi település Sajószentpéter határában. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest, 2013.
- Vaday 1982 = H. Vaday, Andrea: Bemerkungen zur Frage der eingegliätteten Keramik mit figuraler Verzierung. *Antaeus* 10–11. (1982), 121–130., 385–392.
- Vaday 1985 = H. Vaday, Andrea: A bagi lelet. Újabb adat a későszarmata besimított kerámia kérdéséhez. *Der Fund von Bag. Weiterer Beitrag zur Frage der spätsarmatischen eingegliätteten Keramik. Archaeológiai Értesítő* 112. (1985), 25–35.
- Vaday 1994 = H. Vaday, Andrea: Late sarmatian graves and their connections within the Great Hungarian Plain. *Slovenská Archeológia* 42. (1994:1), 105–124.
- Vaday – Domboróczki 2001 = H. Vaday Andrea – Domboróczki László: Mezőszemere, Kismari-Fenek. Spätkaiser-frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail. *Agria XXXVII.* (2001), 5–206.
- Varsik 2011 = Varsik, Vladimir: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídlišká z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí. *Archaeologica Slovaca Monographiae Tom. XVIII.* Nitra, 2011.
- Varsik et. al. 2006 = Varsik, Vladimir – Hanuliak, Milan – Kovár, Branislav: Záchranný výskum v Beckove. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2003. Nitra, 2006. 204–211.
- Varsik – Kolník 2009 = Varsik, Vladimir – Kolník, Titus: Objekty zo začiatocnej fázy doby sťahovania národov Cíferi-Páci. Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia CIII/19. (2009), 257–270.
- Váradí 1997 = Váradí Adél: Szihalom Pamlényi-tábla. Késő szarmata - kora népvándorláskori telep és temető a IV–V. századból. Late Sarmatian-early Migration Period settlement and cemetery from the A.D. 4th-5th century. In: Raczky Pál – Kovács Tibor – Anders Alexandra (Szerk.): Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. Paths into the past. Rescue excavations on the M3 motorway. Budapest, 1997. 117–119.
- Vörös 1987 = Vörös, Gabriella: Spätsarmatische Siedlungen und Gräberfelder in der Tiefebene Südostungarns In: Menghin, Wilfried – Springer, Tobias – Wamers, Egon (Ed): Germanen, Hunnen und Awaren: Schätze der Völkerwanderungszeit. Die Archäologie des 5. und 6. Jahrhunderts an der mittleren Donau und der östlich-merowingische Reihengräberkreis. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, 12. Dezember 1987 bis 21. Februar 1988, Museum für Vor- und Frühgeschichte der Stadt Frankfurt am Main, 13. März bis 15. Mai 1988. Nürnberg, 1987.
- Werner 1959 = Werner, Joachim: Studien zu Grabfunden des V. Jahrhunderts aus der Slowakei und der Karpatenukraine. *Slovenská Archeológia* VII. (1959:2), 422–438.

- Windl 1996 = Windl, Helmut: Siedlungsspuren des 5. Jhs. in Schletz, BH Mistelbach, NÖ. *Zalai Múzeum* 6. (1996), 23–34.
- Zeman 2006 = Zeman, Tomáš: Sídliště z pozdní doby Římské ve Zlechověstav zpracování, východiska a cíle projektu. Eine Siedlung aus der späten römischen Kaiserzeit in Zlechov. Zum Stand der Bearbeitung, Ausgangspunkte und Ziele eines Projektes. In: Droberjar, Eduard - Lutovský, Michal (ed.): *Archeologie barbarů*. Kounice, 2005. 451–469.
- Zeman 2007 = Zeman, Tomáš: Vorläufiger Bericht über die spätkaiserzeitliche Siedlung in Zlechov. In: *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit*. Spisy AÚSAV CR 26. Brno, 2007. 277–306.
- Zeman 2009 = Zeman, Tomáš: Archeologické datování kontra absolutní data na příkladu vybraných objektů ze sídliště ve Zlechově. *Zborník Slovenského národného múzea CIII. Archeológia* 19. (2009), 283–294.